

I Дио

**РАЗВИТАК НОП-а У
ИСТОЧНОЈ БОСНИ У ПРВОЈ
РАТНОЈ ГОДИНИ**

1. ПРИПРЕМЕ КПЈ ЗА УСТАНАК И ОДЛУКА О ДИЗАЊУ УСТАНКА

а. СИТУАЦИЈА ПРИЈЕ И ПОСЛИЈЕ КАПИТУЛАЦИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У току народноослободилачког рата под појмом источна Босна подразумијевана је територија, која се на сјеверу граничи ријеком Савом, на истоку Дрином, на западу ријеком Босном, а на југу Херцеговином и Црном Гором. У њу је укључено и Сарајево са најближом околином на лијевој обали ријеке Босне. На тој територији од 19 500 км² живјело је, према попису из 1931. године 848000 становника, од тога 43% Муслимана, 39 одсто Срба, 16 одсто Хрвата и 2 одсто Јевреја¹.

У економском погледу источна Босна је била најразвијенији крај Босне и Херцеговине, јер се највећи дио природних богатстава (шуме, угаљ, жељезна руда) и индустрије налазио на том подручју. Тако су постојала предузећа дрвне индустрије у Завидовићима, Олову, Хан Пијеску, Хан Краму, Живиницама, Палама и Сјетлини; угљенокопи на: Мајевици, у Тузли, Какњу и Зеници; предузећа металургије у Зеници и Варешу; хемијске индустрије у Тузли и Лукавцу, као и два предузећа војне индустрије у Сарајеву и Вишеграду.

Осим тога, источна Босна је била и велики произвођач житарица, воћа (Посавина и Семберија) и стоке.

¹ Податак из чланка Родољуба Чолаковића: „О друштвено политичким приликама у источној Босни уочи избијања устанка 1941. год“. (Источна Босна у НОБ-у књига 1 стр. 7 Војно-Издавачки завод, Београд, 1971).

Преко ове територије ишле су важне жељезничке комуникације Босански Брод—Сарајево и даље за Дубровник и Зеленику, Сарајево—Вишеград, Добој—Тузла—Зворник и важни путеви Бијељина—Зворник—Сарајево и Сарајево—Горажде—Фоча.

Цијела ова територија била је у вјерском и националном погледу разнородна. У скоро свакој општини били су измијешани Муслимани и Срби, у неким Хрвати и Муслимани, а у неким становници све три нације.

Међусобна подвојеност, неповјерење и недовољна свијест о међусобној повезаности потиче још из ранијих историјских околности. Та подвојеност је стално одржавана и потхрањивана, посебно за вријеме бивше Југославије, да би послије њеног слома, априла 1941. године попримила веома трагичне рамјере. Шовинизам и вјерска нетрпељивост су погхрањивани првенствено вјерским, а потом и националним супротностима. Треба рећи да је то било карактеристично и за остале крајеве Југославије, са вишенационалним становништвом, али да се то послије априлског слома 1941. нарочито одразило у Босни и Херцеговини.

Раднички покрет, који се једини супротстављао оваквој политици, био је још од успостављања Краљевине СХС 1918. године, иницијатор стварања јединствене револуционарне партије радничке класе — Социјалистичке радничке партије Југославије, доцније Комунистичке партије. Под њеним утјецајем биле су и синдикалне организације, које су 1919. и 1920. године у Босни и Херцеговини водиле успјешне штрајкове и друге тарифне акције. У овоме је дошло до познате Хусинске буне коју су сломили тадашњи властодршци помоћу војске и жандармерије. Буржоазија је Обзакном и Законом о заштити државе задала тежак ударац револуционарном радничком покрету. Од тада па до 1938. године раднички покрет у Босни и Херцеговини је дјеловао у врло тешким условима. Многи комунисти су се налазили на робији и под свакодневном присмотром полиције, а на руководећа мјеста у синдикалним организацијама избили су капиталисти из табора социјал-демократа.

Од доласка друга Тита на чело Партије 1937. године, ситуација се из коријена мијења у цијелој земљи. У Босни и Херцеговини ове промјене почињу последице IV покрајинске партијске конференције, одржане у јулу 1938. године у Мостару. Партијско руководство које је тада изабрано, успјело је већ 1939. да створи мрежу партијских организација. Формирана су мјесна и обласна руководства. Паралелно је јачао и СКОЈ, нарочито међу школском омладином.

Тако су 1941. године, уочи априлског рата, на подручју источне Босне дјеловала два обласна, један окружни, један срески и седам мјесних комитета КПЈ. Од 830 чланова КПЈ, колико је у то вријеме било у Босни и Херцеговини, на источну Босну је отпадало 337 чланова². Партијска руководства су међутим, била неравномјерно распоређена и било је читавих срезова (Кладањ, Олово, Сребреница, Горажде итд.) без партијске организације.

У неким срезovima (Сарајево, Рогатица, Соколац, Бијељина) Партија је продирала и по селима.

Иако малобројна, партијска организација је успјела у годинама од 1939—1941. да се повеже са радним људима, и тако постепено стекне повјерење, као њихов предводник у борби против угњетавања од стране капиталиста и режима бивше Југославије. У том периоду Партија је организовала 43 штрајка. Штрајковали су рудари, шумски радници, металци, радници у транспорту и други. Кроз штрајкачке борбе јачала је улога класних синдиката (Уједињени раднички савез), у којима су одлучујућу улогу имали комунисти.

У том периоду антифашистички покрет омладине, нагло је јачао и у своје редове окупљао многе напредне омладинце. Томе су допринијели и студенти Београдског и Загребачког универзитета, — чланови КПЈ и СКОЈ-а који су долазили у своја родна мјеста, окупљали и организовали омладину за борбу против надлазећег фашизма, против националног и социјалног угњетавања од стране властите буржоазије и за боље услове живота и рада омладине.

² Родољуб Чолаковић н. ч. стр. 14.

Период уочи другог свјетског рата, био је за Комунистичку партију Југославије од пресудног значаја. Она је успјела да среди и учврсти своје редове, прошири мрежу организације, а тиме и свој утјецај, да се чврсто повеже са свим слојевима радних људи и формлише основне ставове у погледу унутрашње и спољне политике земље. Она је још послје окупације Аустрије 1938. упозоравала на непосредну опасност која пријети од стране фашистичке Њемачке. Партија је позвала све напредне снаге у земљи да се окупе, да се боре за побољшање животних услова, да дају допринос ријешавању питања националне равноправности и демократских слобода, како би омогућили да се Југославија боље војнички и политички организује да би се успјешније одупрла све јачем притиску нацистичке Њемачке и фашистичке Италије. Али, ови позиви нису били прихваћени од грађанских политичких партија на власти или у опозицији. Дошло је до априлског рата, а послје десетак дана до потпуног војничког слома и окупације југословенске државе. Земља је била раскомадана, подијељена између Нијемаца, Италијана, Бугара и Мађара, а на њеном тлу створена је такозвана Независна држава Хрватска.

Босна и Херцеговина доживљава тешке дане, најтеже у својој новијој историји. Она у цјелини улази у фашистичку творевину НДХ. На политичку сцену ступају усташе и друштвени олош.

Буржоаске политичке партије су се поцијепале. Свака је водила своју политику, и вјеровала да ће нешто добити од окупатора. Хрватска буржоазија, са католичким клером, без оgrade је подржавала нову НДХ, која је хрватском народу претстављена као ослобођење од велико-српске доминације. Већина муслиманске буржоазије и беговат дочекује окупацију са одушевљењем респектујући снагу окупаторске војске. Један дио Југословенске муслиманске организације (ЈМО) даје подршку усташкој држави и подржава „нови поредак“ у коме се Муслиманима даје епитет „цвијећа Хрватског народа“. Варошки и сеоски пробојници, предвођени усташама насрћу на животе и имовину Срба и Јевреја. Пред крај 1941. године, један број

муслиманских политичара ограђује се од овакве усташке политике и њихових злочина.

Посебно мјесто у тим тешким данима припада српској буржоазији. Она је као експонент велико-српске политике краљевске Југославије била од стране усташа стављена ван закона. Многи политичари и трговци су сачували своје главе, одласком у Србију, али су зато масовно страдали недужни грађани и сељаци у разним усташким покољима. Тек када је устанак нарастао, фашистички окупатори и усташе су прихватили сарадњу са неким бившим српским политичарима као четничким експонентима.

Тако су у првим данима окупације настали тешки дани пуни стрепње и страха. Депортовање, прекрштавање, исељавање, убијање Срба, Рома и Јевреја, плачка њихове имовине постале су свакодневна појава. Нови талас прогона, нарочито комуниста и свих напредних грађана почео је 22. јуна, нападом Њемачке на Совјетски Савез.

У источној Босни окупатор и усташе имали су посебне циљеве. Требало је створити војну крајину према Србији, иселити или истријебити српски живаљ у граничним срезovima. Иако злочини нису попримили размјере као у неким крајевима Херцеговине и западне Босне, убијен је велики број Срба, Рома и Јевреја у срезovima Власеница, Зворник, Вишеград, Рогатица Брчко, Сарајево и извршене масовне депортације у логоре. Многи су успјели побјећи у Србију. Безвлашће је постало закон. Нико поштен више није био сигуран за свој иметак и живот.

Када је источна Босна ушла у састав тзв. НДХ, усташе су приступиле хитном формирању цивилне и војне власти. Цивилна власт је организована у виду великих жупа, котарева и општина. Организовани су усташки логори, табори и ројеви, као страсни и идејни носиоци фашистичке власти, који су ушли у састав усташке војнице. Већ 15. маја формирана је 4. оружанска (жандармеријска) пуковнија, са сједиштем у Сарајеву, која је успоставила оружанске постаје у свим општинама и многим селима. Паралелно су формиране и домобранске територијалне установе: Дивизијско

подручје у Сарајеву, са трј попунидбена заповедништва, и то у Сарајеву, Тузли и Травнику. Дивизијско подручје у Сарајеву је формирало три пјешадијске пуковније (пук) и то Седму у Сарајеву, Осму у Тузли и Десету у Травнику. У Сарајеву је већ 25. априла формирано заповједништво источног пограничног подручја — касније заповједништво војне крајине. На простору источне Босне биле су четири бојне (батаљона).

Од окупаторових јединица Босну је запосјела 718. њемачка посадна дивизија, са сједиштем у Бањалуци. Њен 738. пук је лоциран у Сарајеву, а један његов батаљон у Зворнику. Осим ових јединица за обезбјеђење жељезничких комуникација била су повремено лоцирана два „ланденшицен" батаљона.

б. ПРИПРЕМЕ КПЈ ЗА УСТАНАК И ОДЛУКА ЗА ДИЗАЊЕ УСТАНКА

Централни комитет КПЈ је већ 10. априла образовао комитет, а 15. априла у Загребу издао проглас, у коме се народи Југославије позивају на отпор окупатору.

Првих дана маја у Загребу је при ЦК КПЈ одржано савјетовање на коме је донијета одлука да, упркос подијељености Југославије, КПЈ јединствено дјелује на припремама за борбу против окупатора и његових домаћих помагача. КПЈ је требало да јача своје редове, да се повеже са представницима разних политичких партија и појединцима који су били спремни да се укључе у борбу против окупатора, као и да организује широко прикупљање оружја и друге опреме за предстојећу борбу. Већ 8. маја друг Тито је дошао у Београд, и отпочео са припремама за устанак.

Послије мајског савјетовања, Покрајински комитет *КПЈ* БиХ са секретаром Исом Јовановићем, предузео је конкретне мјере за мобилизацију партијских руководстава у припремама за организовање устанка. Исо Јовановић је већ у другој половини маја дошао у Тузлу и пренио конкретне задатке Обласном комитету за Тузланску област.

Двадесет и други јун, напад Њемачке на Совјетски Савез представљао је прекретницу у том раду, као

и у понашању окупатора и усташа. Почела је широка хајка против комуниста, а сваки отпор народа тумачен је као комунистичка опасност. Дошло је до масовних хапшења и стријељања, свих који су сматрани противницима фашизма.

Партија је прешла у дубоку илегалност и велики број својих кадрова пребацила је из градова у села. Вршила је убрзано формирање партијских и скојевских актива по селима.

Централни комитет Комунистичке партије Југославије донио је 4. јула у Београду историјску одлуку о дизању општенародног устанка у Југославији. Светозар Вукмановић-Темпо је дошао у Сарајево и пренио Покрајинском комитету КПЈ за БиХ ову одлуку, а и сам је остао да је испред ЦК КПЈ спроведе у Босни и Херцеговини.

У Сарајеву је 13. јула одржана сједница Покрајинског комитета КПЈ за БиХ на којој су конкретизоване одлуке ЦК КПЈ од 4. јула и дате смјернице за оружану борбу. Покрајински комитет је донио одлуку о организовању војно-политичких тијела који ће руководити устанком. Формирано је Земаљско руководство устанка, које је касније добило назив Штаб народноослободилачких, партизанских одреда за БиХ. У руководство су ушли: Светозар Вукмановић-Темпо, Исо Јовановић и Бориша Ковачевић. Формирани су обласни војни штабови. Тако су у Обласни штаб за сарајевску област били одређени: Слободан Принцип (командант) и Хасан Бркић (политички комесар). У обласни штаб за тузланску област: Иван Марковић (командант), Цвијетин Мијатовић (политички комесар), Пашага Манџић (замјеник команданта), а за чланове штаба Тодор Вујасиновић и Јосип Јовановић.

Даљње припреме извршене су убрзано. Тако је у Сарајевској области на Романији већ 15. јула одржан састанак (у близини села Боровца), а у Тузланској области истог дана у Плочнику (код Тузле), на коме су пренијете директиве Покрајинског комитета о подизању устанка. Тих дана су сви комунисти, одређени за подизање устанка, кренули на терен³.

³ По подацима Саве Пређе, састанак на Романији одржан је 21. јула у шуми Крњијевац код села Боровца.

Прва оружана акција у источној Босни извршена је 27/28. јула. То је био сукоб ударне групе, која је кренула да нападне жандармеријску станицу у Подлуговима (код Сарајева), а сусрела се са усташко-њемачком патролом код Илијаша. У ноћи између 31. јула и 1. августа извршена је прва акција на Романији, а 4. августа на Требевићу. Прва већа акција је извршена 5. августа у Шековићима, када су педесетак устаника-партизана напали и заузели жандармеријску станицу. Слиједећих дана заузеле су жандармеријске станице у Папрачи и Милићима. Устаничка маса је силовито нарастала и већ 10. августа ослобођена је Власеница, прво ослобођено среско мјесто у источној Босни.

На Мајевици, Семберији и Посавини прве акције отпочеле су 10. августа, а на подручју Озрена и Требаве 23. августа, када се устаничка бујица од неколико стотина бораца сручила на Добој, Маглај, Грачаницу, ослободила те градове, уништила велико складиште војне опреме у Усори, порушила жељезничке пруге Брод—Сарајево и Добој—Тузла и на тај начин створила праву пометњу и хаос у центру Павелићеве државе.

У августу и септембру формирано је неколико устаничких центара. На подручју сарајевске области: Романија, Семизовац, Требевић, а на подручју тузланске области: Бирач, Мајевица са Семберијом и Посавином и Озрен са Требавом.

Паралелно са проширивањем оружаних борби, Партија је посвјећивала пажњу развоју војне организације и система командовања. Као војне формације организоване су групе, десетине, водови и чете. Већ у августу су се појавили и први батаљони.

ц. ВОЈНО ПОЛИТИЧКО САВЈЕТОВАЊЕ У СТОЛИЦАМА

Преломни утјецај за даљњи развитак Народноослободилачког покрета у Југославији, па самим тим и у источној Босни, извршен је спровођењем одлука које су донијете на Војнополитичком савјетовању у Столицама код Крупња, 26. септембра 1941. године, којим је руководио Јосип Броз Тито.

Изнијећемо само основне одлуке донијете на овом савјетовању:

— Дотадашњи Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије прерастао је у Брховни штаб, а Земаљска војна руководства у Главне штабове. Тако је руководство устанка БиХ преименовано у Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда БиХ.

— Израђен је план стварања слободних територија. Руководству устанка у источној Босни је стављено у задатак да што прије ликвидира окупаторско квислиншке гарнизоне у Зворнику, Кладњу, Олову, Кнежини, Рогатици, Месићима, Прачи, Сјетлини, Палама, Вишеграду, и да тако створи повезану слободну територију са слободном територијом у Србији.

— Највећа партизанска оружана формација постала је партизански одред, у који су ушли батаљони, чете и водови.

— Дате су смјернице о формирању партијске организације у јединицама и на терену и за стварање нове народне власти, народноослободилачких одбора, и за јачање народног фронта.

— Прихваћено је да треба и даље наставити преговоре и сарадњу са четницима, ради проширења фронта за борбу против окупатора и његових сарадника.

У Столицама је Врховни штаб именовао чланове Главног штаба НОПО за БиХ: Светозара Вукмановића (командант), Родољуба Чолаковића (политички комесар), Слободана Принципа, Османа Карабеговића, Угљешу Даниловића, Пашагу Манџића, Косту Наћа, а нешто касније укључен је у састав Штаба и Славиша Вајнер.

Главни штаб се смјестио на Подроманији, гдје је одржао састанке са представницима свих устаничких области у БиХ и упознао их са донијетим одлукама.

Главни штаб је 19. октобра 1941. издао упутство у коме су разрађене одлуке донијете у Столицама. У источној Босни у шест устаничких региона приступило

⁴ Здравко Антонић: Устанак у источној и централној Босни 1941. стр. 282—284, Војноиздавачки завод, Београд, 1973.

се формирању шест партизанских одреда. На територији сваког одреда формиран је окружни комитет Партије. Истовремено расформирани су обласни војни штабови, обласни комитети КПЈ за сарајевску и тузланску област.

2. РАЗВИТАК УСТАНКА, ФОРМИРАЊЕ И РАЗВОЈ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА, РАД ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И СТВАРАЊЕ НАРОДНЕ ВЛАСТИ

На својој сједници 13. јула ПК КПЈ за БиХ, до-
нио је одлуку о почетку оружане борбе. Том одлуком
Босна и Херцеговина је подијељена на четири војне
области. У источној Босни: Сарајевска и Тuzланска, за-
тим војна област за Херцеговину и војна област за Бо-
санску Крајину. Упоредо са војном организацијом, по-
стојали су и обласни комитети КПЈ.

Штаб Сарајевске војне области је одлучио да се за
почетак оружаних борби формирају три чете: Семи-
зовачка, Требевићка и Романијска. Свака од ових чета
је добила своје подручје борбених дејстава.

Штаб Тузланске војне области, одлучио је да се
за припреме устанка формирају срески војни штабови
и устанак организује по подручјима: Бирач, Мајевица
—Семберија са босапском Посавином и Озрен са Тре-
бавом.

У вријеме избијања устанка, Покрајински комитет
КПЈ за БиХ налазио се у Сарајеву на челу са Светоза-
ром Вукмановићем, Исом Јовановићем и Боришом Ко-
вачевићем. Остали чланови ПК су упућени као испо-
моћ обласним партијским руководством: Угљеша Да-
ниловић у Тузланску област, Авдо Хумо у Херцего-
вину, а Буро Пуцар у Босанску крајину. У Сарајеву
је дјеловао Мјесни комитет КПЈ са низом партијских
организација из којих је изашао већи број чланова
на подручје Романије, Семизовца, Звјезде, Требевића,
Трнова итд. Штаб Сарајевске области се налазио на Ро-
манији а штаб Тузланске области се из Тузле преба-
цио у Шековиће. Партијско чланство Бијељине, Брч-
ког, Тузле, Добоја, Маглаја и других мјеста у великом

броју напушта градове и одлази на терен ради организовања оружане акције.

У првим мјесецима устанка партијско чланство се ангажује поглавито у рјешавању проблема оружане борбе.

Рад ПК КПЈ се сводио на два битна питања: прво, помоћ терену у циљу даљњег ширења оружане борбе устанка, и организовање партијских организација у градовима у циљу вршења диверзија као и организовања материјалне и кадровске помоћи устаницима. ЦК КПЈ шаље у БиХ неколико искусних кадрова, шпанских бораца, а из усташких затвора успјевају да побјегну неколицина ухапшених другова⁵.

Сви се одмах пребацују на терен у циљу помагања оружане борбе. Сарајевску партијску организацију прима Авдо Хумо и успјева да је веома брзо консолидује.

15. септембра у Сарајеву је одржан састанак ПК КПЈ за БиХ уз присуство више партијских кадрова. На састанку су донијети закључци о даљњем раду партијских организација. Прво, водити више рачуна да комунисти олако не падају у усташке затворе; друго, организирати пружање што веће помоћи партизанским јединицама на терену; и треће, пружати широку подршку партизанским рукаводствима да у првом плану истичу ослободилачке циљеве Народноослободилачког покрета, а борити се против оних који овај покрет сужавају тзв. лијеvim скретањима. Такођер је заузет став да се не иде на организовање већих акција војничке природе у градовима⁶.

До снажног преокрета у раду Партије је дошло после Савјетовања у Столицима, и спровођења донјетих одлука.

Расформирани су обласни комитети за Сарајевску и Тузланску област и дата иницијатива за формирање

⁵ Тада су дошли другови Коста Нађ, Петар Драпшин, Данко Митров, Миљенко Цвитковић, Миљенко Веркић и други. Од похапшених другова успјели су да побјегну из усташких затвора: Исо Јовановић, Васо Мискин, Милутин Бурашковић, Нисим Албахари, Лепа Перовић.

⁶ Здравко Антонић — Устанак у централној и источној Босни 1941. стр. 346—348.

шест окружних комитета, чија се дјелатност простира-
ла на простору шест партизанских одреда.

Уочено је да партијска активност у партизанским одредима не слиједи нарасле војничке и друге потребе. Како је до тада организована, није могла да ефикасно обухвати све проблеме, како саме борбе, тако и организовања позадине, народне власти и др. Посебно се јављала све снажнија четничка пропаганда, у циљу да се партизански одреди ослабе или потчине четничком руководству (у даљњем излагању биће више рјечи о овом).

Ради лакшег праћења, свако устаничко подручје именоваћемо по називу партизанског одреда који је ту формиран.

а) НОПО „ЗВИЈЕЗДА“

Окосница за дизање устанка у подручју горњег тока ријеке Босне требало је да буде Семизовачка чета. Међутим, развој догађаја је текао другачије.

Припреме за дизање устанка требало је да изврше партијске и скојевске организације Високог, Какња, Зенице, Брезе, Вареша, Вогошће и околних мјеста. Оштар обрачун окупаторско-квислиншке власти са партијским радницима и симпатизерима, довео је до опадања активности за организовање устанка. Због тога је процес формирања прве устаничке чете био пун осцилација.

Први чланови КПЈ који су из Сарајева дошли на подручје Семизовца били су: Рато Дугоњић, Милан Родић, Нисим Албахари, Јосо Радић, Јанко Балорда и Манојло Попић. Убрзо је формирана и прва ударна група, која се измјеђу 27. и 28. јула сукобила са усташком патролом и Нијемцима код Илијаша, након чега су усташе извршиле масовне злочине у српским селима око Илијаша. Ипак, прве борбене групе успјеле су да се организују као Игмански, Вогошћански, Височки и Варешки вод. Нешто касније водови су прерасли у Игманску и Семизовачку чету. Касније су формиране Црновршка и Варешка чета.

Семизовачка чета је половином августа имала око 35 бораца. Услови за њен опстанак су били веома те-

шки. Подручје на коме је дјеловала, раздијељено је ријеком Босном, и због комуникација које су повезивале Сарајево са сјевером, било је добро чувано од усташа и Нијемаца. Усташе су вршиле терор над српским становништвом. Тако су због напада устаника на војни аутомобил, стријељале преко 100 људи, жена и дјеце. Семизовачка чета је подијељена у три самосталне групе и тако изгубила организацијску цјелину.

Група коју је одвео Рато Дугоњић на Игман, послуже почетних тешкоћа, успјела је да се среди, прерасте у чету и изведе неколико успјешних напада на непријатељеве посаде на прузи Сарајево—Коњиц.

На простору Средњег и Вареша дошло је до оживљавања устанка и новог прилива бораца. Почетком септембра извршено је низ успјешних акција на цести Сарајево—Високо и Брежа—Вареш. Новоформирана Црновршка чета, 23. септембра ослободила је Средње, а дан касније на Округлици уништила жандармеријску станицу, општину и пошту.

Покрајински комитет је на ово подручје упутио Хасана Бркића, који је помогао да се почетничке тешкоће преброде. Интензитет оружаних акција се појачавао, а тежиште устанка се постепено помјерало на шире подручје планине Звијезда, по којој је одред добио име.

Народноослободилачки партизански одред „Звијезда“ је формиран крајем октобра или почетком новембра 1941. године. За команданта је именован Ервин Салзбергер-Станко. Њега је послуже на дужности замјенио Оскар Данон-Јово, а Данона Мирко Новосел. Политички комесар одреда је за све вријеме био Хасан Бркић.

„Приликом формирања, одред „Звијезда“ је имао четири чете са око 400 бораца, а нешто касније је имао три батаљона (Црновршки, Варешки и Нишички) са 13 чета. Командант Црновршког батаљона био је Војо Љујић, а политички комесар Бајић Бранко-Баја; Варешког батаљона Милорад Новосел и Јосо Радић; Нишичког батаљона Срето Ерић и Казимир Франковић.

На подручју одреда дјеловале су самосталне партизанске чете: Озренска, Скакавачка, Сарајевска и не-

колико мањих група. Игманска чета је остала осамостаљена, а касније је ушла у састав Калиновичког одреда.

У зеничком крају почеци оружане борбе наилазили су на још веће тешкоће. Покрајински комитет КПЈ, планирао је да у овом крају оружани устанак отпочне првих дана августа. Рачунало се да ће партијска организација у Зеници, која је бројала преко 30 чланова, знати да организује диверзију у термоелектрани и железари, преузме власт у граду, и са радницима, настави борбу против окупатора и усташа. Међутим, овај нереалан план је издајом откривен, па су усташе предуприједиле извођење диверзије. Али и опште расположење радника, није било снажно и полетно да би једна тако широка акција успјела. Мањи број комуниста успио је да избјегне хапшење и да се склони у непосредну околину Зенице.

У току септембра у Зеницу су упућени Ремзија Твртковић и Омер Маслић. Обновљена је партијска организација и извршене припреме за подизање устанка. Из одреда „Звијезда“ упућена је у зенички крај група комуниста; Манојло Попић, Гојко Узелац и Мирко Давидовић. Они су се повезали са наоружаним групама Тодора Бутине, Остоје Јоцића и Меленте Бошњака. Крајем октобра, у шуми званој „Шушњара“, изнад села Понихово, формирана је прва зеничка партизанска чета. Командир је био Тодор Бутина, а политички комесар Омер Маслић. Чета је крајем новембра бројала око 60 наоружаних бораца. Нешто касније у децембру формирана је и друга зеничка партизанска чета, са командиром Мелентијем Бошњаком и комесаром Ремзијом Твртковићем. У јануару 1942. формиран је Зенички партизански батаљон, који се састојао од четири чете са око 300 бораца, који је држао велики део слободне територије.

У новембру и децембру ове партизанске чете извршиле су око 15 успјешних акција. У јануару усташе су са милицијом из Зенице подuzeле локални напад, али су поражене код села Драчићи. Извршено је још неколико напада и рушења на пруги Зеница—Завидовићи.

Разоружане су жандармеријске посаде у Перином Хану, Горњој Враци и Црквицама⁷.

Војне акције одреда „Звијезда“ у периоду октобар—децембар 1941. године, усмјерене су на комуникације Семизовац—Иванчићи, Подлугови—Вареш, Сарајево—Зеница и на непријатељеве посаде у Варешу, Олову и другим околним мјестима. Тако је 19. октобра поново ослобођено Средње, које је постало центар политичког и друштвеног живота одреда. Послије неколико успјешних напада на жељезничке композиције и пруге, усташко-домобранска команда из Сарајева, заједно са Нијемцима, предузела је 10. новембра концентричан напад на ослобођену територију одреда, у коме су учествовали по један њемачки, домобрански и усташки батаљон и локалне усташке и оружане посаде и сеоска милиција. Непријатељ је привремено запосјео неке дијелове одредске територије, запалио више села (Биоче, Малешиви, Кривоглавци, Свраке и др.) и извршио бројне злочине над сеоским становништвом. Али, већ 13. новембра батаљони одреда су извршили напад на окупаторов гарнизон у Варешу. Упорне борбе су вођене пет дана, али је непријатељу успјело да Вареш задржи у својим рукама. Неколико дана касније, нападнут је путнички воз код Пајтов Хана.

Њемачко-усташка команда, видјевши да не може изаћи на крај са јединицама одреда, ограничила се на одбрану важнијих мјеста у долини ријеке Босне: Сарајева, Семизовца, Високог, Кладња, Зенице, потом Бреже, Вареша и Олова. Наилазак јаке зиме, великих сњегова и сопствене немоћи погодовао је таквој непријатељевој тактици.

Десетог децембра батаљони одреда „Звијезда“, уз помоћ Муслиманског батаљона Романијског одреда, извршили су поново напад на непријатељев гарнизон у Варешу под тешким временским условима, али га нису могли освојити, јер су Нијемци успјели да доведу нова појачања, одбију нападе и задрже мјесто у својим рукама.

⁷ Здравко Антонић н. д. стр. 290. Еамил Казазовић: *Формирање Зеничког НОП одреда. Источна Босна у НОР-у* књ. 1 стр. 278.

Јединице одреда, су 17. децембра заједно са јединицама Романијског одреда, разбиле усташко домотранску посаду у Олову и ослободиле ово мјесто.

НОПО „Звијезда“ је крајем 1941. имао око 700 наоружаних бораца, и контролисао је слободну територију измјеђу Сарајева, Брезе, Вареша, Зенице и Олова.

Окружни комитет за подручје одреда „Звијезда“ формиран је октобра 1941. године у саставу: Нисим Албахари, секретар и чланови: Хасан Бркић, Бранко Шурбат и Младен Терзић. Послије тога основане су партијске ћелије у неколико партизанских чета, а у Средњем партијска организација која се повезала са Мјесним комитетом у Високом. Организованим радом, партијска организација у одреду „Звијезда“ је постигла видне резултате на политичком и идеолошком пољу и повећала број чланова. У Средњем је отворен Партијски дом, у коме су штампане радио вијести, умножавана „Борба“, билтени, прогласи и друго. Средином новембра формиран је и скојевски актив. Организован је омладински хор и први одбор АФЖ-а, који су сачињавале Радојка Којић-Андрић, Стана Благовчанин и Јела Шућур. Овај одбор је умногоме помагао да се питања исхране, смјештаја и бриге о рањеницима успјешно рјешавају. Почетком 1942. прорадила је у селу Луци техника ПК КПЈ за БиХ, гдје је умножаван разни политички и други материјал, историја СКП(б) и друго.

Наиласком зиме, код људства одреда, осјећао се замор. Хладноћа, тешки услови прехране, неизвјестан крај рата, појачана непријатељева пропаганда и разорни утјецај четника, постепено су нагризли чврстину одредских редова. Отпочела је диференцијација у редовима одредских чета и батаљона. Прочетнички, ситно сопственички, кулачки елементи, нарочито из редова домаћих људи, који су раније имали добре економске позиције, потстицани од убачених официра, подофицира бивше војске, жандарма и разних агената, узајамно су се повезивали и почели да роваре, нарушавајући борбено јединство и усмјеравајући своју активност на међунационалну мржњу, и пасивизацију у односу на даљње борбе против окупатора и његових до-

маћих сарадника. Треба рећи и то да је јак утјецај на борце имала њемачко-ушашка пропаганда коју су подржавали поједини идеолози српске, муслиманске и хрватске буржоазије, који су живјели у Сарајеву и непосредној околини, желећи на тај начин да сачувају старе друштвене односе.

б) КААИНОВИЧКИ НОПО

Основне припреме за дизање устанка у подручју југоисточно од Сарајева на сектору Требевић—Трново—Калиновик обавила је партијска организација у Касиндолу, уз помоћ Мјесног комитета КПЈ из Сарајева, и Штаба сарајевске области.

У партијској ћелији налазили су се: Томо Мећо, Рамиз Сладић, Алекса Бојовић, Душан Дашић, Саво Еосовић, Борћо Кутлача, Милош Андрић и Којо Јованчић, који су одржавали контакт са симпатизерима КПЈ и другим напредним грађанима на Требевићу, Црној Ријеци, Трнову, Пресјеници и Загорју. У припремама су учествовали Слободан Принцип, Хасан Бркић, Милутин Бурашковић и Феликс Горанин.

Крајем јула 1941. године формирана је од чланова Касиндолске партијске ћелије и симпатизера КПЈ Требевићка чета која је имала око 20 бораца. У њу су ушли и чланови КПЈ из Сарајева: Феликс Горанин, Казимир Франковић, Менто Ешкенази, Салко Гозо, Љубо Лунава, Перо Каурин и Алија Диздаревић. За командира је именован Салко Гозо, за замјеника Љубо Лунава, а Феликс Горанин за члана штаба.

Штаб чете се није оријентисао на оружане акције. У сукобу са оружничком патролом на Мокринама, погинуо је заповједник оружничке постаје из Трнова. Због бојазни од репресалије борци су се поколебали и након тога је Покрајински комитет КПЈ из Сарајева упутио Миладина Радојевића да среди стање у чети и да је покрене у акцију. Истовремено је Штаб сарајевске области са Романије упутио Перу Косорића са једном десетином бораца да прикупи растурене борце и отпочну са оружаном акцијама.

У селу Тврдињи одржан је састанак и одлучено да се формира штаб партизанских група, у који су уш-

ли су: Перо Косорић, Милади Радивојевић, Феликс Горанин и Томо Мећо. Формиране су партизанске групе и одређени борбени задаци. Прва акција изведена је код резервоара Бистрица на Јахорини. Прекинуте су телефонске везе, убијен један, а заробљена три домобрана.

Слиједећа акција изведена је 29. августа. Устаници су напали непријатељеву посаду у планинарском дому на Јахорини. Заробљено је 15 оружника, 5 усташа и 30 домобрана, а погинуло је у борби 11 војника. Заплијењено је доста оружја и опреме. Тако је Требевићка чета кроз оружане акције стекла самопоуздање и постала веома активна на свом терену.

Штаб партизанских група, се пребацио на падине Игмана и Бјелашнице у Пресјеницу. Заузета је оружаначка постаја у селу Ледићи. Изведено је још низ мањих акција, и разбијена једна сатнија домобрана код порушеног моста у Кијеву.

Послије ових акција формирана је код основне школе у селу Пресјеница Кијевска чета. За командира је именован Данило Вељо, а за политичког комесара Живко Јошило, а за командире водова: Обрен Андрић, Душан Дашић и Владо Бјелица.

Штаб партизанских група се послје тога пребацио на простор између Трнова и Калиновика, у село Междре. Убрзо су формиране Рогојска и Загорска чета. У Рогојској чети за командира је именован Ранко Дивљан, за политичког комесара Станко Симуновић, а у Загорској чети за командира Миле Елез, а за политичког комесара Ацо Пезељ. Успостављена је веза са групом устаника између Калиновика и Улога, са Крстом Руданом, која се ставила под команду штаба партизанских група.

Штаб партизанских група организовао је првих дана октобра напад на италијанско-усташко-домобранску посаду у Калиновику. Напад на веома утврђеног и бројног непријатеља на брзину припремљен, није успио. Дошло је до репресалија од стране Италијана и усташа, што је у партизанским редовима изазвало извјесну пометњу. Али, уз стално и велико залагање партијаца, ситуација се нормализовала. Већ 23. октобра, пар-

тизани су у Грабским шумама разбили једну непријатељеву колону, а 31. октобра послије добро изведеног напада ослободили су Трново које је постало центар новоослобођене територије и будућег Калиновичког партизанског одреда. У рејонима првих партизанских чета формиран су и Требевићки, Кијевски и Загорски батаљон⁸.

Крајем октобра 1941. године, од партизанских јединица на овом подручју формиран је Калиновички НОПО. У штабу су се налазили: командант Раде Хамовић, политички комесар Бориша Ковачевић, замјеник команданта Перо Косорић, и начелник штаба Војо Бокић. Одред је крајем 1941. имао око 1000 бораца, сврстаних у шест батаљона, а под својом контролом имао је пространу територију сарајевског, фочанског и дјелом рогатичког среза.

Тих дана у састав Калиновичког ПО, ушла је и Игманска партизанска чета.

Ослобођењем Трнова, дијелови одреда оријентисани су према Фочи, Горажду и Вишеграду, ради ослобођења насеља у горњем току ријеке Дрине, и повезивања са устаницима у Србији и Црној Гори.

Одред се налазио на територији која је за окупатора била у војном погледу веома важна. Прилазе Сарајеву бранили су Нијемци и усташе, а подручје Калиновика, Фоче и Вишеграда налазило се у италијанској окупационој зони, у којој су они држали јаке јединице. Већ новембра 1941. дошло је до споразума Италијана и четника, и цијело подручје горње Дрине пало је под утјецај четника, који терором настоје да униште муслимански живаљ на том подручју.

Окружни комитет за подручје Калиновичког одреда формиран је почетком новембра 1941. године. Његов секретар је био Бориша Ковачевић, а чланови Карло Батко, Брацо Косовац и Киро Регоје. Послије ослобођења Трнова, ово мјесто је постало центар економског, друштвеног и политичког живота за цијело подручје слободне одредске територије. Услови за рад ко-

⁸ Др Здравко Антонић — н. д. стр. 301 Слободан Кезуновић, Прве борбе Калиновичког партизанског одреда, Источна Босна у НОБ-у стр. 177.

митета били су тежи него на територијама других одреда. Ово уследило тога што је било мало кадрова, и што су многи борећи се у првим редовима изгинули. Ипак се успјело да са крајем 1941. године формира неколико партијских организација — у Трнову, Тошићима, Црној Ријеци, Добром Пољу, Пресјеници, Загорју и околини Илиџе. Окружни комитет је организовао своју партијску технику, а формиран је и Окружни комитет СКОЈ-а. Главни носиоци политичке активности били су партијски кадрови које је у овај крај упугио Покрајински комитет из Сарајева.

Партија није имала довољно кадрова да нарасле устаничке јединице стави под утјецај НОП. Многи домаћи људи, који су се истакли у првим борбама, командири итд. потпали су касније под разорни четнички утјецај и прихватили пацификацију коју су веома лукаво нудиле италијанске окупацијске власти. Стање се донекле поправило, доласком Врховног штаба и пролетерских бригада на сектор Фоче.

Јединице одреда учествовале су у многим борбама, заједно са пролетерским јединицама и црногорским партизанима. Сталне борбе, често ван своје матичне територије, негативно су се одражавале на морално стање и компактност одреда. Тако се после напуштања Фоче од стране Врховног штаба Калиновички одред почео осипати, па је током маја 1942. у њему остало свега око 50 бораца.

ц) РОМАНИЈСКИ НОПО

Организован рад КПЈ почео је на Гласинцу и рогатичком крају већ крајем 1938. године, па су на том подручју пред устанак дјеловале двије ћелије са око 30 чланова КПЈ⁹ и неколико група, са око 40 кандида-

⁹ То су: Мирко, Раде и Анђелко Боровчанин, Михајло Обреновић, Драго Јанковић, Алекса и Марко Ђимовић, Боко Маћар, Грујо Новаковић, Перо Косорић, Рајко Одовић, Спасо Марковић, Саво Прећа, Данило и Машан Бокић, Миланко Витомир, Славко Глуховић, Рагиб Налбантић, Момо Лучић, Мујо Хоџић Црни, Бамил и Расим Џиндо, Звонко Гракалић, Владо Цвијетић, Светозар и Милош Косорић, Илија Грбић, Јанко Јоловић, Мићо Бабић (Грујо Новаковић, Источна Босна у НОБ-у књ. 1, стр. 719. „

та за чланове КПЈ. У више села су постојале групе симпатизера, које су биле повезане са појединим члановима КПЈ. У рогатичком крају и на Гласинцу су радила два актива СКОЈ-а са око 25 чланова. То су били претежно ђаци сарајевских средњих школа. Овај број чланова повећан је већ првих дана устанка од комуниста који су изашли из Сарајева, као и од домаћих бораца који су се истакли у првим борбама.

Седмнаестог јула из Сарајева су на Романију дошли: Слободан Принцип, Хасан Бркић, а за њима и Славиша Вајнер, Павле Горанин, Оскар Данон и Бранко Милутиновић, који су одређени за војно политичке руководиоце устанка.

У шуми Крњијевцу код Боровца 21. јула одржано је савјетовање чланова КПЈ са Гласинца са групом која је дошла из Сарајева. Том приликом Хасан Бркић је присутне упознао са одлуком Партије о дизању устанка у БиХ, а посебно на Романији. Сви комунисти су добили конкретна задужења. Тада је именован и штаб Романијске партизанске чете у саставу: командант Славиша Вајнер Чича, комесар Павле Горанин Илија, замјеници команданта: Оскар Данон Јово¹⁰ и Данило Бркић и члан штаба Михајло Обреновић.

У ноћи између 28. и 29. јула заказан је збор устаника на врху Романије у шуми Чавчије поље. Прикупило се око 60 бораца од којих је већина имала оружје. Борци су распоређени у десетине; саопштена су им имена командира и политичких комесара и направљен је план првих акција.

Прве оружане акције су изведене 31. јула на оружничку постају у Жљебовима и зграду општине у Соколовићима. Касарна у Жљебовима није заузета, док је у згради општине у Соколовићима уништена архива и заплијењено неколико пушака. Истовремено су порушени телефонски стубови између Сарајева и Властенице.

Послије ове акције Штаб Романијске чете формирао је шест група, и свакој одредио рејон извођења акција.

¹⁰ Том приликом комунисти који су дошли из Сарајева добшш су и партизанска имена — надимке, ради конспирације.

Славиша Вајнер-Чича је свој штаб смјестио на врху Романије, на мјесту Лучевник. Ту је био смјештен и Обласни штаб за сарајевску област, па је привремено формирано заједничко руководство, које је руководио акцијама на Романији. У руководству су били: Слободан Принцип, Хасан Ђркић, Бориша Ковачевић, Славиша Вајнер, Павле Горанин и Јанко Јоловић, Ово руководство је постојало до конца септембра, до расформирања Обласног штаба за сарајевску област.

Почетком августа на свим секторима отпочеле су оштре борбе. Копитска група је разбила једну усташку јединицу код села Мићиводе. Гласиначка група је порушила на цести Рогатица—Соколац мостове и телефонске линије и разјурила жандармеријску патролу код Подроманије. Вражаличка група је у засједи дочекала и разбила усташе који су спроводили везане сељаке и на тај начин их спасила сигурне смрти. Истовремено је порушена жељезничка пруга код Месића. Романијска група је 9. августа заузела жандармеријску станицу у Мокром. Цеста преко Романије је разрушена. Сутрадан је вођена оштра борба са усташама и домобранима, који су требали да расчисте цесту преко Црвених стијена. Прачанска група је извршила напад на усташе у Сјетлини, порушила пругу и сурвала воз. Сјемечка група је потпуно разбила усташку колону код Пешурића.

Усташе су биле немоћне, па је 13. августа кренула њемачка колона у пратњи усташа из Мокрог према Црвеним стијенама. Цео дан је вођена борба. Непријатељева колона је разбијена, враћена натраг, а заплијењено је доста оружја, муниције и запаљено неколико њемачких камиона. То је била прва борба са Нјемцима.

Борбе су се даље разбуктавале. Прилив устаника сваким даном је постајао све већи. Усташе су бијесиле, стрељале су без милости сваког који би им пао у руке.

Повећао се и број партизанских рањеника. Поставио се проблем формирања болнице и њега рањеника. Мјесни комитет КПЈ из Сарајева, већ половином августа, упутио је прве санитетске кадрове. Из

Сарајева су дошли: Еивер Лакишић-Бег, студент медицине, група другарица, које су завршиле кратке санитарне курсеве: Ружа Ољача, Љерка-Јелена Дурбешаић, Ханика-Вуја Алтарац, Нада и Љиља Дурсум, Нада Мисовић, Милица Продановић, Даница Кабиљо, Јованка Мардушић-Зафировски и друге. У Бијелој води формирана је партизанска болница, а на секторима дјеловања групна превизијалишта.

С обзиром на то да је број бораца повећан на неколико стотина, 19. августа на врху Романије, формиран је Романијски батаљон. Од ударних група формиране су чете. У почетку пет, а касније крајем августа и почетком септембра још шест.

Истог дана, када је формиран, Романијски батаљон водио је борбу са Нијемцима код школе на Равној Романији. Послије оштре борбе погинула су 22 Нијемца. Соколац је ослобођен 26. августа.

Устаници у Бирчу су такођер ослободили читаво подручје власеничког среза, а устаничке чете са Планине подручје Хан Пијеска и Крама. Усташко додомубранске посаде дијелом разбијене, побјегле су према Сарајеву. Тако је Соколац постао центар велике ослобођене територије, гдје су смјештени штабови, партијска руководства и позадинске установе.

Тринаестог септембра 1941. године на збору у Соколцу изабран је први општински НОО. Предсједник одбора је био Грујо Новаковић. Формиране су команде мјеста у Соколовићима, Кнежини, Хан Пијеску, Прачи итд. При командама мјеста и у многим селима, нарочито муслиманским, формиране су сеоске страже.

Пред руководство НОП су се већ крајем августа поставила два задатка. Први, проблем војних кадрова и други покретање становника Муслимана у борбу, а тиме и спријечавање братоубилачке борбе.

За нешто више од мјесец дана, број устаника се повећао за преко двадесет пута. Формиране су чете и батаљони. Првих дана за војне руководиоце бирани су најборбенији и најхрабрији домаћи људи, сељаци или радници из краја у којима је јединица формирана. Комесари јединица су били чланови КПЈ из Сарајева и домаћи предратни комунисти. Прелазило се у више,

сложеније облике ратовања. За ово су били потребни људи са војним знањима. Зато је још штаб батаљона (половином августа) тражио од Покрајинског и Мјесног комитета у Сарајеву да пошаљу на Романију војне кадрове. Већ крајем августа и у септембру на Романију је стигао већи број резервних официра, чланова КПЈ, потом неколико активних официра и подофицира. Из Загреба је дошла група Шпанских бораца, који су побјегли из логора у Француској и преко Њемачке илегално дошли у Загреб, одакле су распоређивани у установе крајеве широм Југославије.¹¹

Други задатак је био далеко сложенији и изискивао је мукотрпну политичку борбу за покретање муслиманског становништва у борбу против окупатора и усташа, као и политички утјецај на српско становништво да не врши освету над Муслиманима због злочина које су усташе вршиле над Србима, Ромима и Јеврејима. Значи, вођена је непрестана борба за братство и јединство, борба против братоубилачког рата, који су поред усташа распиривали четници и окупатор.

Већину устаника сачињавали су Срби. Међу њима је било и оних који су борбу против усташа поистовјетили са осветом над муслиманским живљем, настањеним у великом броју села, посебно у рогатичком крају.

Штаб сарајевске области је још у августу 1941. упутио неколико прогласа Србима, Муслиманима и Хрватима у којима је објаснио циљеве борбе НОП. У многа муслиманска села послати су популарни партиј-

" На Романију је дошло осам „Шпанаца“: Милан-Иван Јакшић, Миленко-Иван Кумичић-Веркић, Ранко Крстић-Биљан, Златко Трпковић, Буро Кужета, Бранко ЈБубинковић, Михајло Милосављевић и Коста Наћ.

Од војних кадрова на Романију су дошли: Мидхад Хаџам-Аџим, Мориц-Мика Фликер, Акиф Бешлић, Саламон Фликер-Перо, Младен Цвитковић, Часлав Јовановић-Горчин, Кајон Мавро-Марко, Пашић Фадил, Салзбергер Ервин-Станко, Раде Хамовић и већа група подофицира. Из Србије су дошли: Никола Продановић, Илија Грбић и из Вишеграда Лео Фликер-Лука. Дошао је и Наум Зафировски, поручник који је напустио четнике и прешао партизанима.

Сви су постављени на руководеће дужности у Романијском батаљону, а неки су упућени у Калиновички и Бирчански партизански одред и одред „Звијезда“.

ски руководиоци, који су стаиовиштву објашњавали суштину НОП и борбе за братство и јединство.

На позив Партије на устанак се дигло становништво муслиманских села, у рогатичком крају у селима Шаторовићи, Осово и из мјеста Рогатице; а потом и из многих муслиманских села на Романији. На мјесту Лучевник, на Романији, крајем септембра формирана је прва Муслиманска чета. Ова чета је нешто касније почетком децембра прерасла у батаљон. Заслугу за формирање прве муслиманске јединице имали су партијски радници Мујо Хоџић (командир чете), са својим сином Асимом и члановима породице, потом Дервиш Нумић (комесар чете), Еамил, Расим и Рагиб Циндо. У чету је ушао и цвијет омладине из Рогатице: Ахмед и Фехим Хафизовић, Мухидин Шахинпашић, Адем Акшамија, Рагиб и Мустафа Налбантић, Русмир Горшанин, Муриз Бранковић и други.

Почетком септембра настављене су оштре борбе око Рогатице. Разбијена је усташко домобранска посада на Хан Стјеницама, и партизанске чете су 6. септембра упале у Рогатицу. Како су усташе извршиле противнапад, партизани су се повукли из града. Борбе за Рогатицу су настављене, као и борбе за Вишеград, који су упорно браниле усташко домобранске јединице.

Борбе су се пренијеле на Црвене стијене и непосредну близину Сарајева. Концем септембра неколико домобранских батаљона упућено је на устаничко подручје на Романији. Једна домобранска колона (чета) је заробљена код села Новоселци, а код Сјетлине друга колона (чета). На Сјемећу је разбијена једна моторизована колона. Усташе су грчевито бранили Рогатицу, Вишеград и упоришта непосредно око Сарајева. Сарајево је практично било у окружењу. Тако је Романијски батаљон дочекао прве дане октобра и реорганизацију, која је извршена на основу одлуке савјетовања у Столицима.

У октобру је извршена реорганизација партизанских јединица на Романији. Формиран је Штаб Романијског партизанског одреда. Одред је имао у саставу четири батаљона и неколико самосталних чета, укупно око 1 230 бораца. Именован је штаб одреда: командант

Славиша Вајиер-Чича, политички комесар Павле Горанин-Илија, замјеник команданта Божо Југовић, начелник штаба Мориц Фликер-Мика, оперативни официри у штабу: Акиф Бешлић и Наум Зафировски, интендант Часлав Јовановић-Горчин, његови помоћници Владо Карановић-Каран и Фадил Пашић, секретар штаба Славко Глуховић, референт санитета Ружа Ољача, курири и приштабско особље.

Одред је приликом формирања (5. октобра) имао ове батаљоне: Романијски батаљон са пет чета. Командант батаљона Митхат Хаћам-Аћим, политички комесар Миленко Веркић-Кумичић; Мокрањски батаљон са шест чета: командант Оскар Данон-Јово, политички комесар Буро Шпољарић; Прачански батаљон са четири чете: командант Томо Мањкаловић, политички комесар Томо Јакшић; Рогатички батаљон са седам чета, командант Никола Продановић; политички комесар Златко Трпковић. Затим самостална: Муслиманска партизанска чета. При штабу одреда формирано је неколико специјализованих водова: ауто вод, вод за везу, минерски вод, комора итд. Организована је централна болница у Бијелим Водама, и неколико прихваталишта: Хан Пијесак, Кула, Сјетлина, Сјемећ и Соколац.

Штаб одреда је под својом командом имао и неколико мјешовитих устничких чета, састављених од партизана и четника. То су биле: Мркаљска, Кусачка, Цимријска, Драпничка, Деветачка и Жљебовска чета. У тим четама за политичко опредељење је било одлучујуће ко је био на њиховом челу.

Штаб одреда је организовао и позадину. Соколац је био главна база. Команда мјеста у Соколцу имала је велика овлашћења. Она је организовала мобилизацију нових бораца, прикупљање хране и опреме, транспорт, снабдијевање и старала се о болницама. На ослобођеној територији организован је саобраћај, пошта итд.

Ради организације одбране слободне територије, прешло се на више форме тактичке организације, а тиме и командовања. Успостављене су команде сектора или фронтова, које су обједињавале све јединице које су

се нашле на територниј сектору или фронта. Тако су постојали: Романијски сектор, Рогатички сектор и Оловски сектор.

Главна активност одреда у октобру била је усмјерена на усташко домобрански гарнизон у Рогатици и Вишеграду. Послије веома оштрих борби, непријатељев гарнизон у Рогатици је 25. октобра капитулирао. Том приликом заплијењено је око 1 000 пушака, 10 ми-траљеза и доста остале опреме. Послије Рогатице, требало је ликвидирати непријатељеву посаду у Вишеграду, која се састојала од 3 домобранска батаљона и неколико стотина жандара, милиционера и усташа. На основу споразума са четницима услиједила је интервенција италијанске команде из Пљеваља, и италијанске јединице су 3. новембра ушле у Вишеград, успјевши тако да га одрже у својим рукама.

Даљња активност одреда била је усмјерена на комуникацију Сарајево—Вишеград, а потом на непријатељеве посаде у непосредној близини Сарајева. Кнежина је ослобођена 29. октобра, и снаге Оловског сектора у сарадњи са одредом Звијезда 17. децембра ослободиле су Олово, а потом са батаљоном Озренског одреда, цијело подручје Криваје до Завидовића.

Усташко домобранске јединице, пошто су претрпјеле озбиљне губитке прешле су у дефанзиву и утврдиле се у мјестима уз комуникације Сарајево—Вишеград, и Сарајево—Зеница—Брод.

Окружни комитет КПЈ за Романију је формиран у првој половини новембра. Његов састав се често мијењао. Први његови чланови су били: Есад Ченгић, Гру-жо Новаковић, Павле Горанин, Владо Цвијетић, Анки-ца Павловић—Албахари и Пашко Ромац.

Основни задатак Окружног комитета је био да ствара нове партијске организације, повезује и обједињава рад постојећих у јединицама и на терену. На Романији је крајем 1941. године било око 230 чланова КПЈ. По социјалној припадности било је: 101 сељак, 42 радника, 54 службеника и студента и 33 неутврђеног занимања. Сједиште комитета је било у партијском дому у селу Бјелосављевићи. Окружни комитет је

посебну пажњу посвећивао стварању партијских организација у селима.

Романијски одред је крајем 1941. године нарастао на око 3 000 наоружаних бораца и тако постао један од највећих партизанских одреда у Босни и Херцеговини. Јака зима и велики снијег, тешкоће у снабдијевању, по том нејасна перспектива завршетка рата, пасивизирали су војне акције одреда. Исцрпљена су, десеткована и опустошена села, чији су становници, осјећали замор. Уз то отпочели су политички сукоби и немири које је уносила четничка пропаганда. Отпочео је процес поларизације, односно поткопавања јединства устаничких снага. У таквој ситуацији, крајем децембра на Романију је дошао Врховни штаб са Првом пролетерском бригадом.

д) БИРЧАНСКИ НОПО

Припреме за организовање устанка у Бирчу отпочеле су одмах после априлског слома краљевине Југославије. Концем априла 1941. на терен Бирча упућен је од стране Обласног комитета КПЈ, Милош Зекић. Он се повезао са симпатизерима КПЈ: Браном Савићем, Владом Бошковићем, Чедом Јакшићем, Вуколом Дундићем и Светозаром Косорићем. У току маја, јуна и јула број симпатизера се повећао на преко двадесет других.

У току јула формиран је срески војни штаб у саставу: Милош Зекић, Брано Савић, Драго Мелезовић. Тежиште припрема за устанак било је у формирању војних десетина. До почетка августа формирано је осам десетина и то:

- Шековачка десетина, командир Драго Мелезовић
- Брајиначка (Брајинци) командир Милорад Влачић
- Стрмичка (Тупанари) командир Јово Васиљевић
- Бетањска (Подбетањ—Грабовица) командир Богдан Нинић

— Победарска (Цикоте) командир Јосип Ковачевић

— Ступарска (Каштељ, Бијело Поље, Матијевићи) командир Раде Еркић

— Спречанска (Рашево, Спреча), командир Слободан Савић

— Дубнићка (Милићи) командир Душан Буричић

Осим ових постојале су групе устаника: Планинска група око Светозара Косорића, Папрачка око Данка и Милоша Видаковића и у Власеници група омладинаца око Мирка Остојића.

Бројно стање десетина је било од 20 до 30 људи, од којих су 5—8 бораца били наоружани пушкама, тако да је укупно било око 60 наоружаних и око 200 не-наоружаних бораца.

Из Тузле је 30. јула у Шековиће дошао Обласни војни штаб за тузланску област. Развој догађаја у другим устаничким подручјима у источној Босни (прве устаничке пушке су већ плануле на Романији и код Семизовца) убрзао је почетак устанка у Бирчу. Томе су допринијели и злочини, које су усташе послје 22. јуна и у току јула извршили над српским становништвом у Власеници и околини. Многи су ухапшени, одведени у логоре, а око 80 грађана је звјерски поубијано у Рашића Гају код Власенице. Завладао је страх и огорчење, што је требало спријечити и неосјетно га усмјерити на организовање оружане борбе. То су учинили комунисти, омладинци и симпатизери, односно скоро сви становници способни за борбу. Усташе су 3. августа почеле да хапсе вићеније људе по Шековичким селима. Похапсили су 15 угледних сељака, и затворили их у подрум жандармеријске касарне у Шековићима.

Обласни штаб, заједно са среским штабом, одлучили су да нападом на касарну у Шековићима ослободе ухапшене. Напад је извршен 5. августа у зору. У четворочасовној борби, касарна је заузета, жандари и усташе похватани, а похапшени сељаци ослобођени. У борби су пале и прве жртве, борци Неђо Мекић и Јосип Ковачевић.

Истога дана донесен је план даљњих акција. Главна устаничка група са Цвијетином Мијатовићем, кре-

нула је према Власеници; друга са Иваном Марковићем и Браном Савићем према Папрачи и трећа са Милошем Зекићем према Ступарима.

Већ 7. августа заузете су оружничке постаје у Папрачи и Милићима. Домобранска посада из Хан Пијеска је побјегла и у ово мјесто су ушли устаници са Планине, окупљени око Светозара Косорића.

Устаничка група која је кренула према Ступарима, одбацила је једну домобранску чету која је из Тузле кренула према Власеници. Наредних дана, устаници су под командом Милоша Зекића извели неколико успјешних напада на заједничке усташке и домобранске патроле на цести Ступари—Кладањ, а 16. августа су ослободили Ступаре и тако ставили под своју контролу цесту Кладањ—Тузла.

Главне устаничке јединице су кренуле према Власеници, у којој се налазио један батаљон Војне крајине и нешто домаћих усташа и милиције. Послије оштре борбе, усташко домобрански гарнизон је 10. августа у касне вечерње сате капитулирао. Непријатељ је имао око 50 мртвих, а заробљено је око 150 домобрана и усташа. Губици устаника су били 8 мртвих и 10 рањених. Једна домобранска чета упућена из Тузле стигла је до саме Власенице, али су је устаници вратили. Приликом повратка код села Музуље, недалеко од Папраче, упала је у устаничку засједу коју је организовао Иван Марковић и била разбијена, а већи број је заробљен. Тако су устаници дошли до драгоцјеног оружја и муниције.

Усташко домобранска команда је брзо реаговала. Већ 12. августа из Сарајева се преко Романије и Хан Пијеска пробио један домобрански батаљон и предвече 15. августа ушао у Власеницу. Четници Аћима Бабића код Хан Пијеска нису пружили отпор. Истовремено су упућене домобранске јединице (око два батаљона) из Зворника, такође према Власеници, али су се и оне под притиском устаника из Сребренице, Братунца и Дрињаче брзо повукле. Крајем августа, када се устанак на Романији разбуктао, непријатељ је поново напустио Власеницу, у коју су ушли четници Дангића и Аћима Бабића.

Тринаестог августа одржан је састанак обласног и среског штаба. Направљен је план даљњих дејстава. Главнина устаничких јединица оријентисана је према Кладњу и Зворнику, а према Власеници је остављено обезбјеђење. Тако су се усталили називи за положаје: Кладањски и Зворнички фронт. Донијета је одлука о формирању одреда, чију су основу сачињавале већ бројно нарасле војне десетине. Формирани су одреди: Шековачки, Брајиначки, Тупанарски, Ступарски, Цикотски, Грабовички и Спречански. Укупна јачина износила је око 600 бораца са око 450 пушака, 2 митраљеа и 4 пушкомитраљеа. Већина одреда одговарала је јачини чете, а сви су били под командом среског војног штаба. На поменутом састанку је одлучено и да се успостави боља веза са устаницима на Мајевици, Романији и Озрену. Једно од тежишта борби усмјерено је према Ступарима и Кладњу.

Ступаре је бранила једна домобранска сатнија са нешто домаћих усташа (око 150 пушака). Устаничке јединице које су нападале посаду у Ступарима биле су: Ступарски одред, ојачан дијеловима Шековачког одреда (укупно 150 бораца са 60 пушака и 1 пушкомитраљезом). Напад је почео 15. августа и послје оштре борбе непријатељева посада је капитулирала слиједеног дана око подне, уз губитке: око 20 мртвих и 14 заробљених. Заплијењено је 40 пушака, 1 пушкомитраљез и 10 сандука муниције. Устаници су се истог дана повукли из мјеста.

Ликвидацијом посаде у Ступарима, почело се са припремама за напад на усташку посаду у Кладњу, која је бројала око 300 људи а, којом је командовао домаћи трговац Авдага Хасић. Први напад је изведен 24. августа, а слиједили 29. августа, 5. и 14. септембра. Још један пети по реду изведен је крајем децембра 1941. године. Ниједан напад није успио. Нешто због саботирања четничких јединица, а дјелимично и услјед слабе организације и координације партизанских јединица, као и добро организоване одбране бранилаца.¹²

¹² Усташка посада успјела је да се одржи у Кладњу све до лета 1943. године, када је капитулирала пред налетом бораца Друге пролетерске дивизије.

Послије ослобођења Власеице, устаничке борбе су захватиле сребренички, и зворнички срез. У овим крајевима КПЈ није имала својих организација, па су се борбе одвијале стихијски, а устаничке снаге су брзо потпале под четнички утјецај. Важну улогу у овом крају је имао Петар Букановић, сељак из Доње Кравице, учесник октобарске револуције. Букановић је са својим устаницима 15. августа ослободио Нову Касабу и Дрињачу, а 19. августа Сребреницу и Братунац.

Тих дана у овим крајевима се појавио мајор Јездимир Дангић, о коме ће касније бити више ријечи, са првим официрима који су дошли из Србије — но-сиоцима четништва, Дангић је одредио Петра Букановића за команданта устаничких (четничких) јединица овог подручја¹³.

Пошто се устанички фронт према Кладњу усталио, тежиште дејства се пренело на фронт према Зворнику.

На основу споразума са Дангићем направљен је план ослобођења Зворника и Спречке долине. У првој половини октобра чете Бирчанског одреда су водиле успјешне борбе са усташко домобранским јединицама у захвату ријеке Спрече, око Рудника, Осмака, Цапарди и Снагова. Пошто је четничко руководство саботирало заједнички план, усташко домобранске јединице су успјеле да задрже Зворник, као и цесту Зворник—Тузла и утврде се у упориштима Цапарде и Калесија. Остали простор према југу су препустиле устаницима.

Крајем октобра на сектор Ступара стигла је јединица Озренског партизанског одреда у којој је било око 120 бораца. Тежиште борби је пренесено поново на комуникацију Тузла—Кладањ. Домобранско-усташке јединице су у неколико борби око Ступара претрпјеле пораз. Али, почетком новембра и на овом сектору борбе су се утишале. Комуникација Тузла—Кладањ препуштена је домобранима и усташама, а Озренска чета се вратила на Озрен.

Тако су чете Бирчанског одреда у тромјесечним борбама нарасле на око 600 бораца. Организација устаничких јединица је стално усавршавана. Крајем сеп-

¹³ **Перо Букановић, остаје на линији борбе против окупатора и 1943. године прелази на страну НОП.**

тембра организован је Бирчански одред са 6 чета, а у периоду новембар—јануар 1942. формирани су батаљони: Шековачки, Спречански, Ступарски и Брајиначки. У штабу одреда су били: Михајло Милосављевић, Цвијетин Мијатовић, Милош Зекић и Брано Савић.

Четничке јединице које су првих дана устанка биле незнатне постепено су јачале. Најприје око Сребренице, да би доласком Дангића и групе официра из Србије, задобијале утицај око Милића, Папраче, Власенице, Хан Пијеска и неких јединица Бирчанског одреда.

Прво јаче осипање у јединицама Бирчанског одреда почело је послје четвртог неуспјелог напада на Кладањ (14. септембра). Цикотски одред се поцијепао и један дио је прешао на страну четника, а такође и Грабовички одред. Тако су бирчански партизани морали водити борбе против окупатора, домобрана и усташа, као и против разорне четничке пропаганде.

Сви партизани Бирчанског одреда су у октобру полагали заклетву. Сваки борац је потписао писмени текст заклетве. Против овога је нарочито устала четничка пропаганда. Тада су још неке групе (Тупанари, Осмаци, и Гојчин) прешли на четничку страну.

Пропаганда четничких официра и команданата била је све снажнија, а спрега са окупатором све очигледнија. На конференцији у Власеници 17. новембра раскинута је свака веза и сарадња са четничким штабовима. Отпочео је процес да се заведени борци отргну четничких руководстава.

И коначно, крајем децембра 1941. читав Ступарски батаљон је прешао на четничку страну, изузев политичког комесара и неколико бораца чланова Партије. На страну четника прешле су још неке мање групе (Јавор, Спреча, Цикоте), са Ступарским батаљоном, свега око 200 бораца.

Али, без обзира на ова осипања, главнина Бирчанског одреда је остала чврста на позицијама НОП. Партијска организација на терену и у јединицама одреда неуморно је политички радила, откривајући четничку издају, спрему са окупатором и борила се за сваког борца да истраје на путу праведне борбе.

Током августа и септембра у првим борбама су се истакли многи борци. Тако је крајем септембра политички комесар одреда, уједно и партијски руководилац одреда, примио прве борце Шековачке чете у Партију. То су били: Мирослав Миљановић, Станко Мењић и Лука Василић, а у октобру: Данко и Милош Видаковић, Јово Васиљевић, Нећо Лулић, Андрија Марковић, Милорад Жепинић и др. Примљени чланови Партије су у почетку били везани за партијског руководиоца одреда, а доцније су у четама формиране ћелије.

Почетком октобра формирана је прва ћелија и на терену, а ускоро и Мјесни комитет у Шековићима. У згради основне школе био је партијски дом са читаоницом и партијском техником. Редовно су издаване радио вијести, а повремено су приређиване и културне приредбе.

У Власеници је формиран партијски актив. У њему су радили чланови Партије: Раде Јакшић, Вукола Дундић и члан СКОЈ-а Мирко Остојић. Ово мало партијско језгро било је веома активно. Растурало је партијску штампу, водило усмену пропаганду, организовало обавјештајну службу, прихватало наше пролазнике кроз Власеницу, бринуло се за рањене партизане итд.

Партијском организацијом на терену руководио је Милутин Бурашковић, кога је у Шековиће упутио Покрајински комитет из Сарајева. Он је био и секретар Окружног комитета КПЈ који је формиран почетком октобра. Комитет је за кратко вријеме формирао четири партијске организације, које су сачињавали 21 сељак 2 радника и 1 новинар. Мрежа партијских организација проширена је на Власеницу, Милиће и Хан Пијесак.

Окружни комитет је мрежу партијских организација даље проширивао и развијао политичку активност ради потпомагања оружане борбе и повезивања фронта и позадине. Шековићи, мала општина, су тако постали центар слободне територије Бирча и са партијским домом и другим институцијама идејно пропагандни центар НОБ-а у том крају. Утјецај Партије је

тако јачао и чланство се сваким даном повећавало. Народ Бирча, је под утјецајем овакве политике, прихватио идеју братства и јединства и остао за све вријеме НОБ-а привржен идејама Револуције. Крајем 1941. организован је Окружни комитет СКОЈ-а, чији су чланови пружили велику помоћ у извршењу задатака које је постављала Партија. Треба рећи, да је већи број омладинаца ушао у Ударну чету, која је у тешким данима прољећа 1942. допринјела да се Бирчански партизански одред одржи, упркос великом притиску четника и њихове пропаганде. Овакав рад омладине Бирча ударио је темеље на којима је касније, 1943. формирана позната Бирчанска пионирска партизанска дивизија.

Првих дана, послје заузимања оружанске постаје, у Шековићима је формирана команда мјеста. Први народноослободилачки одбор је изабран почетком септембра. Он је непрекидно радио за све вријеме НОР-а. Током септембра су изабрани и сеоски народни одбори у селима Шековачке општине, а у октобру у Спречи и Ступарима. У Власеници је формиран заједнички НОО, састављен од партизанских и четничких представника. Од партизанске стране, главни представник је био Раде Јакшић. Такође је већ у првим мјесецима устанка почела да дјелује широка мрежа нове народне власти, која је у току НОР све више јачала и била један од главних ослонаца даљњем развоју НОБ и Револуције тог краја.

У свему развитак устанка на подручју Бирча, обликовао је специфичностима у односу на развитак устанка у другим подручјима источне Босне. Основна карактеристика развитка је да су устанак и организација ишли непрекидно узлазном линијом, да се одред организационо и идејно учвршћивао, иако је бројчано био слабији од многих других одреда. Упркос снажне четничке пропаганде, Партија је успјела да јединице одреда одржи на линији НОП-а. Осим мањих изузетак, одред се једини као цјелина одржао и у прољеће 1942. пружио ослонац групи ударних батаљона, која је из Зеничког краја, преко Коњуха стигла у Шековиће, и опстао до коначне побједе Револуције.

е) МАЈЕВИЧКИ НОПО

Почетне припреме за устанак извршене су у три одвојена сектора: Мајевици, Семберији и Посавини.

На Мајевици припреме је извршила партијска организација из Лопара. Ову организацију формирали су Цвијетин Мијатовић и Стево Поповић 1939. године. Пред устанак она је имала седам чланова КПЈ и пет чланова СКОЈ-а.

У Семберији, припремама за устанак руководио је Мјесни комитет Партије, који је имао организације у Бијељини, и у околним селима. У вријеме припрема, партијска организација је бројала 53 члана КПЈ, од тога 11 у граду и 42 на селу. Крајем јуна и почетком јула формиране су прве борбене групе. У селима Глоговац, Пучиле, Патковача формирана је група од 11 чланова, а друга од 15 чланова у селима: Бродац, Балатун, Велико село и Међаши. Трећа група од 19 чланова формирана је у Горњем Црњелову.

У Босанској Посавини припреме су извршили чланови средског комитета КПЈ из Брчког. Услови за припреме у овом крају због терора усташких власти били су веома тешки.

Уз помоћ Обласног комитета КПЈ из Тузле, крајем јула формиран је средски војни штаб за Мајевицу и Семберију. Састанак на коме је донијета ова одлука одржан је у Богutowом Селу. У састав штаба ушли су: Фадил Јахић, Стево Поповић, Цвијетин Цвијетиновић и Јусуф Јакуповић¹⁴, Петар Еускић.

Одлучено је да се прве акције изведу 10. августа. Тога дана је порушен мост на ријеци Шибосници и прекинуте телефонске везе између Брчког и Челића, Брчког и Брезовог поља и Брчког и Орашја. Извршен је напад на воз на жељезничкој прузи Бијељина — Рача.

Иако су све акције имале ограничен карактер, усташке власти је ухватио бијес. По селима су хватали голоруке сељаке, многе поубијали, а друге отјерали у логоре. Да би спријечила одвођење сељака мајевичка група је 14. августа напала на усташко-оружничку

¹⁴ Здравко Антонић — н. д. стр. 160—162.

патролу код Вакуфа. То је био први оружани сукоб са непријатељем на Мајевици. Усташе су веома оштро реаговале. Похватале су 45 сељака из Вакуфа. Све су поубијали на Брусничком мосту. И остале групе, без обзира на усташке одмазде, продужиле су са диверзијама. Тако је 14. августа Бијељинска група заузела оружничку постају у Црњелову.

Усташко домобранска команда је већ крајем августа организовала пуковску борбену групу под командом пуковника Грума, која је требало да оружјем заведе ред на мајевичко-семберском подручју. Неколико дана усташко-домобранске јединице су крстариле по Мајевици, Посавини и Семберији и узалуд тражиле борбени контакт са устаницима. Али на захтјев њемачке команде ове јединице су убрзо помјерене према ријеци Дрини, јер су преко Дрине у Мачви, партизански одреди из Србије угрожавали и ослободили низ мјеста: Крупањ, Столице, Бању Ковиљачу, Лозницу и друга. Користећи одлазак непријатељских снага према Дрини, Мајевички устаници 8. септембра ослобађају Лопаре.

Већ после првих устаничких акција, на Мајевици су се у току августа појавили четници које је из Србије довео капетан Ристо Еуковић. Они су се одмах повезали са богатијим сељацима, бившим жандармима и припадницима предратних четничких пододбора. Разорна пропаганда и потстицање борбе против Муслимана и Хрвата, уносило је тешкоће у сређивању и идејној компактности устаничких редова.

Капетан Иуковић је половином септембра напустио Мајевицу и отишао према Власеници. На Мајевици су од четничких вођа остали Радивоје Керовић, Љубо Петровић, Ацо Медунић, жандармеријски наредник Буро Бижић, а нешто касније из Србије су дошли капетани Леко Дамјановић и Драгослав Рачић.

У току офанзиве коју је крајем августа предузела домобранска пуковска борбена група једна група устаника повукла се у Бирач, а друга, јачине 35 бораца, пробила се преко ријеке Дрине у Мачву. Вратила се тек после једног мјесеца дана.

Крајем септембра на Мајевицу је дошао Иван Марковић-Ирац, са групом бораца, који су се повукли у Бирач. Он је одлуком Обласног комитета Партије постављен за команданта мајевичких партизана. Његов задатак је био да организационо среди све устаничке групе на Мајевици, Семберији и Посавини и да формира одред. Већ почетком октобра (око 10.) формиран је Мајевички НОП одред.

Командант одреда био је Иван Марковић-Ирац, политички комесар Фадил Јахић-Шпанац, помоћник команданта Ратко Перић, заменик политичког комесара Миленко Стојаковић, интендант Славко Мићић и лекар др Мустафа Мујбеговић. Уз штаб одреда били су: Јусуф Јакуповић-Мрки, као секретар Окружног комитета КПЈ, Перо Бускић, члан ОК КПЈ, Албин Херљевић члан ОК КПЈ, Коста Попов, руководилац Агитпропа, Светолик Госпић и Стево Поповић чланови ОК КПЈ, др Роса Хаџивуковић лекар, Сејфо Карамехмедовић, Мевла Јакуповић, Слободан Јовановић, Антон Маџан и Шандор Изидор као чланови штаба одреда.

Одред је у свом саставу имао четири чете. Командири чета су били: Крсто Бјелетић-Крцун, Фрањо Херљевић, Мирко Филиповић и Вељко Лукић-Курјак.

Приликом формирања, сви борци су положили партизанску заклетву.

Крајем октобра, када се Бијељинска чета вратила из Мачве у Семберију, формиран је Бијељинско-Брчански батаљон, са командантом Мирком Филиповићем и политичким комесаром Стевом Перићем. На Мајевици је формиран Мајевички батаљон, с тим што су чете биле под директном командом штаба одреда. Тако је Мајевички одред крајем октобра и почетком новембра 1941. добио и своју војну физиономију. Имао је чете сврстане у батаљоне, сваки јачине око 200 бораца, као и неколико борбених група које су дједовале самостално ван слободне територије одреда.¹⁵

Усташко домобранске јединице стално су вршиле нападе из Тузле, Брчког, Бијељине и Зворника. У овим нападима учествовале су и локалне милицијско-легиј-

¹⁵ Здравко Антонић, н. д. стр. 320.

ске и оружанске јединице, које су формиране у нпзу мјеста настањеним Муслиманима и Хрватима. Али, чим се непријатељ повлачио у своје гарнизоне, јединице одреда су настављале са нападима. Тако су, 20. октобра, партизани напали усташко домобранску колону на путу Челић—Лопаре и нанијели јој осјетне губитке, а 25. октобра на транспорт код села Пукиша. На сваку од ових акција, усташко домобранска команда реаговала је упућивањем својих батаљона ради претреса терена. Јединице одреда су увијек вјештим маневром успијевале да избјегну јаче сударе.

На партизанско четничкој конференцији, 23. новембра у селу Вукосавцима, дошло је до договора о заједничком нападу на усташко домобранско упориште у Корају. Напад је извршен 27. новембра. Пасада из Кораја се благовремено повукла у правцу Челића. Том приликом четници су извршили масакр над становницима Кораја и опљачкали све што су нашли. Тако је овај напад веома негативно одјекнуо међу устаницима, а усташка пропаганда га је обилато искористила за своје сврхе.

Почетком децембра дошло је до заједничког напада на милицију у селу Теочак, који се завршио само дјелимичним успјехом.

Тако је Мајевички НОПО, иако бројчано најмањи у упоређењу са другим одредима у источној Босни, постојано и храбро носио заставу ослободилачке борбе и пркосио јаким уједињеним снагама Нијемаца, усташа, домобрана и четника. Њемачко усташке власти су биле веома осјетљиве да свој утјецај држе на овом веома важном економском и војном подручју. Зато су војне акције према устаницима биле свакодневне, а деструктиван политички утјецај уз обилату подршку четништва на становнике организовано и лукаво спровођен.

Двадесетог фебруара 1942. године, четници су изненада напали на штаб Мајевичког НОП одреда. У неравноправној борби погинула је већина чланова штаба. Када су се јединице одреда прибале и прикупиле извршиле су 28. фебруара напад на четнике. Напад је само дјелимично успио. Под притиском далеко надмо-

ћнијих снага главнина одреда је преко Јелице прешла на Бирач, један дио у Семберију а једна група се вратила у Посавину.

Високи морал, чврстина, непоколебљивост у циљеве НОП, красили су борце Мајевичког одреда, који се нису поколебали у најтежим искушењима већ су своје идеале спроводили кроз организовани рад КПЈ. Већ у току припрема за устанак, уз срески војни штаб, дјеловао је Окружни комитет КПЈ за Мајевицу, Семберију и Посавину састава: Јусуф Јакуповић (секретар), Србо Глигоровић, Стево Поповић, Перо Нускић и Светолик Госпић као чланови. Веома активан је био Окружни комитет СКОЈ-а, са секретаром Томиславом Рамљаком.

У среским комитетима налазили су се слиједећи борци: за Мајевицу, Србо Глигоровић и Стево Поповић, за бијељински срез: Светолик Госпић, Славко Мићановић, Младен Јефтић и Драго Тојић-Ганго и за брчански срез (Посавина): Перо Еускић, Насто Накић, Ахмед Кобић, Милош Маринковић и Харис Суљић.

Рад партије био је усмјерен на објашњавање циљева НОП, на развијање политике братства и јединства, и на широком окупљању свих напредних снага, у борби против окупатора и домаћих помагача. На појаву четништва и разорну пропаганду коју су водили официри и разни други идеолози, Партија је повела акцију повезивања свих који прихватају циљеве НОП.

Почетком 1942. одржана су два значајна политичка састанка. На партијском савјетовању 15. фебруара у селу Мачковцу, на коме су били присутни делегати свих партијских комитета и организација, расправљало се о закључцима донијетим на Партијском савјетовању у Иванчићима, на коме су испред мајевичких комуниста били присутни Јусуф Јакуповић и Светолик Госпић.

Дан касније одржано је у Лопарима савјетовање СКОЈ-а, на коме је било присутно 70 делегата.

Партија је поклањала посебну пажњу организовању нове народне власти — општинских и сеоских народноослободилачких одбора. Треба нагласити да су у свим селима, у којима су боравиле јединице одреда,

или постојала партијска организација, формирани органи народне власти који су радили под веома тешким условима, најчешће полу или потпуно илегалним.

Када је Мајевички одред напустио своје подручје и повукао се у Бирач, чланови Партије, СКОЈ-а и одборници су се повукли у илегалност. Поред тога они су успјели да одрже висок морал становника, све до доласка Шесте бригаде на Мајевицу септембра 1942. године.

ф) ОЗРЕНСКИ НОПО

Почетак устанка на Озрену има своје особености. Устанак у свим описаним подручјима сем у Бирчанском почео је нападима малих борбених група и од диверзија, препада и других акција постепено се ширио, да би прерастао у масовност. На Озрену је било обратно. Устаничка бујица, од неколико стотина бораца, 23. августа се сручила на Добој, Маглај, Грачаницу и Бос. Петрово село и довела до опште пометње у центру тзв НДХ.

Устанак на Озрену везан је за име Тодора Вујасиновића. Он је још прије рата радио као члан ИШЈ у Краљеву, Хан Пијеску, Зеници, Босанском Петровом селу и другим мјестима Југославије. На подручје Озрена дошао је половином маја. Од обласног комитета Партије у Тузли добио је задатак, да са Јосипом Јовановићем изврши припреме за устанак у добојском, маглајском и грачаничком срезу.

У припремама устанка највећи дио посла обавиле су партијске организације у Маглају, Добоју, Босанском Петровом селу, Грачаници и Брезцима. Партијске организације су у то вријеме сачињавали: а) у Маглају: Фикрет Дедић, Бришо Обралић, Асим Лошић, Шахбег Смајилагић и Петар Докић; б) на подручју Завидовића: Милош Недић, Милорад Савић, Душанка Вајић, Симо Малиновић и скојевац Симо Орловић; ц) у Добоју: Јосип Јовановић, Мехмед Вејдовић, Исмет Капетановић, Дедо Трампић, Владимир, Сока и Катарица Веселић, Стефко Мазуркијевић, Томо Билић, Чедо Јаћимовић, Обрад Божић и Леко Смољић; д) у Грачаници: Вело Шупут, Ахмед Шилић. У припреми устан-

ка формиране су партијске организације у Босанском Петровом селу и Брезицима, које су сачињавали: Милован Гајић, Марко Благојевић, Боко Шешлак, Мићан Пејић, Симо Лукић, Лука Лазаревић, Жарко и Бранко Шарчевић, Милован Недић, Михајло Максимовић и Божо Спасојевић¹⁶.

У вријеме припрема, устаници на Озрену су располагали са око 280—300 пушака (карабина и ловачких), а устаници на Требави са око 400 пушака и неколико пушкомитраљеза.

Првих дана августа израђен је план напада, према коме је напад требало извршити у три групе. Прва, да заузме Маглај и пресјече жељезничку и друмску комуникацију од правца Сарајева; друга да заузме жандармеријску станицу у Босанском Петровом селу, затим Грачаницу и прекине све везе према Тузли; трећа и главна група да нападне и заузме Добој и Усору. Овој групи требало је да помогну устаници са требавских и вучјачких села и прекину све везе између Добоја и Дервенте.

Почетак напада одређен је ноћу између 15. и 16. августа. Међутим, због недовољне координације, а по¹себно због потребе да се припреме темељитије изврше, <*& x Д^ошло је до одлагања напада. Баш у то вријеме, на Озрен је стигао Пашага Манџић, који је упућен од Обласног комитета да убрза почетак оружаних акција.

Тих дана на Озрен је стигла и група Хусинских рудара из Тузле. По директиви Партије они су у Хусину приступили усташком логору. Када је у Бирчу почео устанак, они су организовано кренули према Власеници. Обавјештени да им усташе припремају засједу, промијенили су правац и кренули на Озрен. Поред командира Иве Бојановића, у групи су били стари, већ прекаљени комунисти Иво Марјановић, Мијо Керовић (Гуја), Перо и Фрањо Миљановић, Фрањо Керовић, Иво Бркић, Фрањо Марковић, Пејо Марковић, Мехо Азабагић, Иво Керовић, Андрија Крушковски (доцније издајник) и Дико Јакшић. То је било знатно појачање за озренску партијску организацију.

¹³ Тодор Вујасиновић — Озренски парх. одред изд. 1979. год.

По доласку Пашаге Манџића, одржан је састанак са руководиоцима озренског краја, у селу Брезици, на коме је одлучено да оружани напад отпочне 23. августа.

У првом налету ослобођени су: Грачаница, Босанско Петрово село, Карановац, Усора и Осјечани. Устаници су упали у Добој, и уништили велико складиште ратног материјала и оштетили жељезничке уређаје. Маглај је ослобођен дан касније, 24. августа. Устаници су град држали два дана у својим рукама.

Непријатељ је брзо реаговао. Удружене њемачке, усташке и домобранске јединице, јачине пет батаљона, уз подршку артиљерије, авијације и тенкова успјеле су да поврате изгубљене позиције. Устаници су се повукли на Озрен. Недовољно организоване устаничке јединице са Требаве, су се распршиле и дошло је до првих понуда примирја са окупаторском влашћу.

Устанички штаб је предузео организационе мјере, да устаничку бујицу на Озрену среди и сведе у војничке оквире. Формиране су три чете, од којих је свака добила свој сектор. Прва чета формирана је на сектору Маглаја, на челу са Божом Спасојевићем и Фикретом Дедићем. Друга на сектору између ријека Спрече и Босне, на челу са Цвијетином Тодићем и Јосипом Јовановићем, а трећа, на простору Бољанић—Босанско Петрово село — на челу са Тодором Панићем. Штаб устаника је формирао и један покретан вод као резерву.

Већ 10. септембра, озренске партизанске чете наставиле су са оружаним нападима на непријатељеве посаде на комуникацији Маглај—Добој и Добој—Тузла. Ови напади нису јењавали у току септембра. Устаничке јединице нарасле су на неколико стотина добро наоружаних бораца.

Коначна реорганизација у духу директива са савјетовања у Столицама, спроведена је у октобру. Тада су од три постојеће чете формирана три батаљона, и озваничен штаб Озренског НОПО, који се смјестио у селу Брезици. Формирани су и органи позадине и избрани н.о. као нова народна власт, који су бринули о снаб-

дијевању војске, и рјешавању низа других свакодневних питања на ослобођеној територији. Батаљони и чете су формирани на територијалном принципу.

Борбена активност Озренског одреда је стално нарастала. Непријатељ је са муком одржавао жиле куцавице између Сарајева и Брода, Тузле и Добоја. Борци и руководиоци су посгепено постали специјалисти у организовању засједа, напада на возове и транспорте.

Тако се Озренски НОПО у октобру и новембру организационо, војнички потпуно средио и под својом контролом држао велику територију између ријека: Спрече, Босне и Криваје, па на исток све до обронака планине Коњуха.

У штабу одреда били су: Тодор Вујасиновић (командант), Пашага Манџић (политички комесар) и Тодор Панић (замјеник команданта).

Њемачко-усташка команда организовала је два јача напада на територију одреда. Први који је почео 15. новембра, завршен је послје два дана потпуним поразом непријатеља. Други напад организован је почетком децембра, назван „операција Озрен“. У нападу је учествовало око 7 000 непријатељевих војника. Послије деветодневних тешких борби, непријатељ је уз велике жртве овладао положајима који су обезбјеђивали саобраћај у долини ријека Босне и Спрече.

Озренски одред, који је већ имао 4 батаљона, са око 1 000 наоружаних бораца, неколико дана послје ове офанзиве, ослободио је читаво подручје ријеке Криваје и повезао се са партизанским јединицама Зеничког батаљона.

Велики број устаника, већ првих дана неколико стотина, тешко да је Партија могла обухватити и каналисати за циљеве НОП-а. У неким устаничким рејонима (Требава, доњи ток ријеке Босне) на чело су избили поједини домаћи људи, који су се изузетно брзо понудили окупатору да са њим сарађују. Тако је, у овим крајевима устанак послје првих еруптивних излива, пресахнуо, а четнички утјецај ојачао.

Партијска руководства из Тузле и Сарајева послала су на Озрен Милоша Поповића, Леона Фликера, Николу Груловића, Перу Ераковића, Миљенка Цвитко-

вића, Стеву Вранића, Борћу Симића, Наду Дурсум и друге.

Према подацима, којима располажемо, на територији одреда није постојао окружни комитет, који би могао усмјеравати партијски рад у војсци и позадини. Функција политичких комесара није успостављена у четама, па ни у неким батаљонима. Озренски одред се стално налазио у жижи војничких догађаја. Окупатор и усташе су организовали неколико офанзива, али увијек без успјеха. Тако је сва пажња руководства била усмјерена на организовању јединица и на извођење борбених акција.

У таквој ситуацији, када су борци већ били засићени сталним борбама, а идејно политички рад у јединицама, као и у позадини недовољно снажан, почела се јављати малодушност и пасивност, што су искористили четнички елементи. Ситуација се погоршала почетком 1942. године, послје тзв. Друге офанзиве, када је формирана Озренска пролетерска чета. У ову чету су ушли најбољи и најсвјеснији кадрови, па су јединице и позадина били лишени њихове помоћи. Одред је почео доживљавати кризе и одржао се једно вријеме захваљујући популарности свог команданта. Априла 1942. године, доласком Првог ударног батаљона дошло је до отвореног оружаног напада прчетничких бораца и командира на партизане.

Шест партизанских одреда, сврстаних у 25 батаљона и неколико десетина самосталних чета, водова и група је била војничка снага од око 7 000 бораца; који су држали под својом контролом пространу слободну територију. Наша пажња, у досадашњем излагању је била усмјерена војно политичкој страни развика и дјеловања одреда. Међутим, Партија је посвјећивала пажњу још једној дјелатности: организовању територије и њеном оспособљавању да пружи одговарајући допринос материјалном обезбијењу јединицама на фронту и збрињавању рањеника и болесника.

Првих устаничких дана питање материјалног обезбијења и збрињавања било је упроштено. Усложња-

вало се растом јединица, и стварањем слободних територија. Сваки устанички центар рјешавао га је према својим, још увијек скромним могућностима. Прве смјернице донијете су на савјетовању у Столицима, а „Фочанским прописима“, ова материја регулисана је јединствено за цијелу Југославију.

У ствари постојале су двије линије организовања, које су синхронизовано дјеловале ка једном циљу: јединству фронта и позадине (територије). Прва, широка мрежа партијских органа и народноослободилачких одбора, одборника, као органа нове власти, и друга, мрежа извршних органа за снабдијевање и збрињавање у које су улазили позадински органи у јединицама, потом команде мјеста са складиштима, радионицама, санитетским и другим установама.

Партизански одреди су постепено организовали своје позадинске органе, који су се бринули о снабдијевању и збрињавању јединица. То су били: интендан-ти, референти санитета (одредски лекари), економи и болничарке.

Основни начини снабдијевања били су:

— стварање Народноослободилачког фонда, преко партијских организација и НОО, на цијелој територији (ослобођена, неослобођена). У већим градовима је тако преко Фонда прикупљено доста разних средстава, посебно санитетских, техничких и новца;

— плијен од непријатеља (највећи дио оружја, муниције, и друге војне опреме, потом дијелом одјеће, обуће, па и хране) обезбјеђиван је кроз борбе. Сва средства из плијена, која су била вишак, складиштена су у магацинима Команди мјеста. Било је и случајева размјене заробљеника за храну или санитетски материјал;

— прикупљање средстава са територије (поглавито ослобођене). То су: храна, одјећа, обућа. Прикупљање је вршено:

а) куповином за новац;

б) разрезом на села или домаћинства преко НОО уз признанице;

в) реквизицијом од имућнијих домаћинстава уз признанице;

- г) конфискацијом од народних непријатеља;
- д) траппом — размјеном робе за робу.

— производња у сопственим радионицама (по одредима) и из фабрике оружја у Ужицу. У овој фабрици произведено је у 1941. години 21 000 пушака, 27 милиона метака, 18 000 ручних бомби итд. Од тога је преко 1 000 пушака са одговарајућом муницијом испоручено одредима у источној Босни. Мање радионице за израду ручних бомби, поправку наоружања, потом за израду одјеће, обуће и сл. организоване су у свим одредима.

Збрињавању рањеника посвећивана је посебна пажња. Сваки одред је имао свог љекара, а болничарке које су из Сарајева дошле на Романију, распоређене су по свим одредима. О болницама су се бринули сви. Први, најпотребнији материјал и храна из плијена додијељен је болницама.

С обзиром на то да је снабдијевање и збрињавање претстављало крупно морално политичко питање, за његову реализацију били су одговорни политички комесари у одредима и нижим јединицама.

3. О ЧЕТНИШТВУ

Ради бољег разумијевања суштине четништва, треба се вратити у историју. Четовање је назив за специјални облик ратовања (герила). Насгало је у вријеме отпора балканских народа против Отоманске империје. Тада је четовање било синоним за национални отпор против освајача.

За вријеме балканских и првог свјетског рата, Врховна команда Српске војске, формирала је војно-четничке формације, поглавито од добровољаца. Оне су добијале посебне задатке. Наступале су као претходница, да би се инфилтрирале у позадину противничког распореда и вршиле препаде комуникације, штабове, позадинске јединице и установе. У почетку првог свјетског рата, формирана су четири одреда који су убачени преко рлјеке Дрине у источну Босну. Одреди су извели низ акција у позадини аустро-угарског фронта у околностима Власенице, Сребренице, Рогатице, па и у непосредној близини Сарајева. Познат је одред Војводе Вука, у коме су били добровољци са Романије и других крајева источне Босне а такођер војно четнички одред мајора Косте Тодоровића. У ратним годинама 1915—1918, на територији окупиране Србије, биле су познате борбе четничких одреда и група против аустро-угарских, њемачких и бугарских окупационих јединица.

Послије првог свјетског рата, великосрпски владајући кругови Краљевине Југославије, четнички покрет су прихватили и организовали ради заштите својих, углавном, велико српских интереса.

Јединствено четничко удружење у предратној Југославији постојало је од 1921. до 1924. године под називом: „Удружење четника за слободу части и отаџбине“, а 1924. године створена су још два удружења и то: „Удружење српских четника за краља и отаџбину“ и „Удружење српских четника Петар Мркоњић“.

Први подборбори четничких удружења у Босни и Херцеговини створени су још 1924. године и то на иницијативу четничких функционера из Београда, а уз подршку локалних власти. Даљњи пораст мреже четничких организација почео је послје шестојануарске диктатуре, када је на чело удружења дошао Коста Пећанац, а нарочито је нарастао послје убиства краља Александра 1934. године. Тако је на територији Југославије 1938. регистровано око 1000 удружења са око 500 000 чланова. У Босни и Херцеговини је 1937. регистровано 60 четничких пододбора, од тога већи број на територији источне Босне.¹⁷

Пред друш свјетски рат министарство војске и морнарице бивше југословенске војске организовало је Врховну јуришну команду, са седам јуришних батаљона, коју је априла 1941. преименовао у Врховну четничку команду, а јуришне батаљоне у четничке батаљоне, који су били посебно наоружани и опремљени.

Тако је у годинама пред други свјетски рат четништво попримило сва обиљежја екстремног националистичког покрета у служби српске буржоазије. Основна политичка линија четничких организација, била је борба против напредних и демократских снага, а нарочито против КПЈ. У многим крајевима четници су са жандармима и полицијом учествовали у разбијању политичких зборава и штрајкова радника.

Поред удружења четника, српски владајући кругови, нарочито у Босни и Херцеговини, образовали су низ националистичких организација на платформи: „Срби на окуп“ и за „Велику Србију“. Тако је у Сарајеву, поред четничких дјеловало низ других организација, политичких, сталешких, спортских, културно просвјетних, као: Народна одбрана, Сазез добровољаца, Удружење резервних официра и ратника, Јадран-

¹⁷ Нусрет Шехић: Четништво у БиХ (1918—41) Академија наука БиХ 1971. г. Према овој студији у ист. Босни су пред рат 1941. г. постојали четнички пододбори: Сарајево (134 члана), Тузла (285 чланова), Брчко (41 члан), Вишеград (85), Горажде (29), Соколац (53), Зворник (21), Власеница (75), Папача (25), Прибој-Мајевица (25), Лукавац Тузла (15). Затим у Фочи, Пожарници (Тузла) Лопаре, Возућа, Модрича, Рога-тица, Жепа.

ска стража, Светосавска омладина, Коло српских сестара, Просвјета, Соко, Стрјељачка дружина итд.

Насупрот ових, хрватска и муслиманска буржоазија стварале су своје организације на националистичкој основи. Све су биле јединствене у борби против комунизма. На иницијативу удружења четника у Сарајеву је пред рат формиран Антикомунистички комитет.

На подручју уже Србије после априлског рата, прве четничке одреде окупио је Коста Пећанац. Али, његов однос у односу на окупатора био је веома помирљив, па је већ августа 1941. године дошло до отвореног споразума са Нјемцима. Тако четнички покрет у ужој Србији у лето 1941. године укључује и даље развија Дража Михаиловић са својим Горским штабом „Југословенске војске у отаџбини“, која прихвата југословенска влада у Лондону, а касније и Недић. Четништво постаје заштитник интереса Југословенске владе у емиграцији и бори се за стварање велике Србије у новој краљевини Југославији.

Услови развијања четничког покрета у Босни и Херцеговини, били су у вријеме после окупације бивше Југославије знатно тежи него у Србији. Велику препреку је представљао усташки покрет. Усташе су вршиле масовни прогон Срба. Велики број оних који су могли да представљају кичму четничког покрета, предратни чланови пододбора, потом официри, службеници итд. били су дијелом протјерани у Србију, неки одведени у заробљеништво, а многи су депортовани, убијени, или побјегли.

Четничка пропаганда, као и пропаганда избјегличке владе тврдили су да су за капитулацију бивше Југославије криви Хрвати и Муслимани, и да су сви они усташе. Управо је на томе четничка пропаганда темељила поглед на „безкомпромисну борбу против Хрвата и Муслимана“, посебно на подручју Босне и Херцеговине и енергично пропагирала стварање „Велике Србије“ у оквиру Југославије.

У источној Босни, као и у осталим крајевима Југославије, устанак је организован под руководством КПЈ. На челу првих борбених група, чета, батаљона и одреда, били су комунисти, скојевци и многи други грађани који су прихватили линију Партије за борбу против окупатора. Али у неким крајевима источне Босне: у средњем Подрињу, дијелом у власеничком, потом сребреничком, зворничком, фочанском и вишеградском срезу, гдје утјецај КПЈ није био довољно јак, избио је спонтано устанак српских сељака против усташких злодјела. На чело ових устаничких група избили су богатији селзаци, солунски борци, разни политички кортеши, жандарми итд. Најпознатије личности су биле: Аћим Бабић, Перо Букановић, Каменко Јефтић и други.

Штабови сарајевске и тузланске области настојали су да успоставе везе са овим људима и њиховим групама и да их укључе у борбу против окупатора и усташа на широкој антифашистичкој платформи.

Први контакти са једним од њих, Аћимом Бабићем, око Хан Пијеска, успостављени су првих дана устанка. Покушавало се да се укључи у устаначку групу коју је предводио Светозар Косорић. Аћим Бабић је у почетку прихватио сарадњу са партизанима, али се убрзо повезао са њемачком командом, изјавивши да се не бори против Нијемаца, већ само против усташа. Тако је сарадња са Аћимом Бабићем била кратког вијека, и он се брзо повезао са Дангићем који је у источну Босну дошао половином августа.

Први четнички идеолог, који је стигао у источну Босну био је жандармеријски мајор Јездимир Дангић.¹⁸ Родом из околине Братуница, службовао је у источној Босни прије рата. Као припадник „Младе Босне“ осуђиван је од аустроугарских власти. Стекао је одређен углед међу српским круговима. Пред рат је доспјео до положаја команданта дворске жандармерије.

Дангић је стигао из Србије у сребренички крај половином августа са 50 својих жандарма, да би се одмах ставио начело устаника тог краја. Брзо се повезао са истомишљеницима и изабрао 14 виђених Срба које је унапредио у војводе. Између осталих и Аћима Бабића. Дангић се представио као командант устаника источне Босне.

Како и зашто је Дангић дошао у источну Босну, ко је био његов први наредбодавац? У окупираној Србији Нијемци су формирали Привремену управу на челу са Миланом Аћимовићем, и неколико познатих њемачких агената из предратног периода. У јулу је отпочео устанак у Србији. Њемачка окупациона команда тражила је савез са српском буржоазијом. Генерал Недић, познати предратни германофил видео је у тој понуди Нијемаца, мјесто Србије у „Новој Европи“. Образовао је владу, названу „Влада народног спаса“. Укључио се у њемачку политику борбе против КПЈ, а тиме и против устаника у Србији. У угушивању устанка, Недић је видео могућност да њемачки Рајх, додијели „животни простор“ српској буржоазији. Тако су претставници српске буржоазије настојали да у склопу њемачких побједа 1941. године створе „Велику Србију“ и да повежу све југословенске крајеве у којима живе Срби. Под политичком паролом „Срби на окуп“, захтијевали су да се окупираној Србији припоје источна Босна, а касније и цијела Босна и Херцеговина, Војводина, Црна Гора и Косово. Недић и Аћимовић су организовали избјеглице, формирали одбор за помоћ Босни и Херцеговини. У источну Босну су дошли први Аћимовићи, а касније и Недићеви жандари. Први је био Јездимир Дангић о коме је већ било ријечи, а са њиме и већи број официра и жандарма и читаве жандармеријске

¹⁸ Преговарао и сарађивао са њемачком октоационом командом, са Недићем и Д. Михайловићем. Априла 1942. год. ухапшен од Нијемаца и упућен у логор. Из заробљеништва побјегао и у Польској се предао Совјетским јединицама. Предат као ратни злочинац од совјетских власти и осуђен у Сарајеву као издајник августа 1945. године.

чете. Њихов задатак је био да ликвидирају утјецај КПЈ и источну Босну припоје Србији.

Њемачка окупациона команда је пратила везе Аћимовића, Недића и четника у источној Босни. Нијемцима је ишло у рачун да преко сукоба Недићевих емисара са усташким циљевима о стварању велике Хрватске и истребљењу Срба у Босни и Херцеговини потстичу братоубилачку борбу, и тако парализују утјецај КПЈ у стварању јединственог фронта у борби против окупатора.

Дангић је паралелно успоставио везе и са покретом који је формирао Дража Михаиловић.

Пуковник Дража Михаиловић је у мају мјесецу прешао преко источне Босне за Србију. Са неколико официра избјегао је заробљавање и крио се у Равној Гори. Раније је био познат као прозападно оријентисан официр, и повезан са енглеском обавештајном службом.

На Равној Гори окупио је официре и подофицире, којису избјегли заробљавање, или су већ били у служби квислинга Аћимовића и Недића. Већ у јуну 1941. преко својих изасланика повезао се са Миланом Аћимовићем, а у августу са генералом Недићем. Прве контакте успоставио је са Нијемцима почетком октобра. Забрињавала га је масовност устанка под руководством КПЈ. Зато је паралелно одржавао састанке са другом Титом у Струганику (19. септембра) и Брајићима (27. октобра 1941). У овим разговорима залагао се за политику чекања. У ствари тактизирао је, док није успоставио чврсте везе са емигрантском владом у Лондону. Коначно, 11. новембра 1941. састао се са Нијемцима и декларисао се за чврст став у борби против НОП. Петнаестог новембра емигрантска влада званично је признала Дражу Михаиловића за свог легитимног представника и поставила га за команданта свих Југословенских оружаних снага у земљи.¹⁹

Дража Михаиловић подржава политику владе у Лондону да на устанак треба ићи, када се Савезници приближе границама Југославије. До тада, основни циљ је борба против НОП и свих напредних снага у земљи. Ставио се на чело снага контрареволуције, које су требале да очувају позиције векикоспске буржоазије у послератној Југославији. Није бирао средства за овакву политику, па је све више упадао у сарадњу са окупатором.

Главни ослонац за организовање снага, били су му, поред четништва као традиције, официри, подофицири жандарми и разне друге буржоаске снаге у земљи. За своје јединице узео је четничка обиљежја (амблем, начин одијевања, чинове, титуле итд.). Организацију војске и управног апарата задржао је на основама старе Југославије.

Такву политику међу првима су подржавали бивши чланови Српског клуба у Београду: Слободан Јовановић и Драгиша

¹⁹ Јован Марјановић — Дража Михаиловић између Британаца и Немаца Глобус Загреб 1979. г. ст. 179.

Васић. Убрзо четничком покрету приступају: Лазар Тркља, генерални секретар земљорадничке странке, Апо Аксентијевић из ЈНС, Живко Топаловић, из социјалдемократске странке, Боро Ристић, Мустафа Мулалић и други. Све претставници бивших грађанских странки, који су тиме жељели, да послјије слома Осовине, сачувају стари буржоаски поредак и обезбиједе себи мјесто у послјијератној Југославији. Тако је Дража и његово „четништво“ постао привлачно за све који су хтјели да сачувају своје класне интересе у Југославији која ће се обновити послјије слома Њемачке и Италије.

Дража Михаиловић је већ почетком септембра послао у источну Босну мајора Бошка Тодоровића, као свог изасланика, са групом официра. У међувремену се и Јездимир Дангић повезао са Дражом, па је тако настао ланац којим су се повезале све групе српске буржоазије против НОП-а. Недић и Дража су из Србије слали све већи број официра, подофицира, који су се полако инфилтрирали у устаничке јединице, а са њима и читаве одреде, жандармеријске чете и казнене експедиције.

Дангић се већ половином августа 1941. ставио на чело устаничких група у сребреничком, и зворничком срезу. Он се прогласио командантом четника у источној Босни. Већи број официра, подофицира, жандарма и других, који су из Србије прешли у источну Босну, инфилтрирали су се међу устанике на Мајевици, Бирчу Романији, Калиновику и наишли су на подршку домаћих ЈБуди који су били прочетнички оријентисани.

Политика стварања јединства устаничких снага, коју су проводили Обласни војни штабови за Сарајевску и Тузланску област, оцијењена је на Савјетовању у Столицама позитивно. Оцијењено је да треба и даље сарађивати са четничким јединицама, које су хтјеле да се боре против окупатора и квислинга.

На тој основи у Дрињачи се, 1. октобра 1941. дошло до споразума са четничком командом, о заједничкој борби против окупатора и усташа. Формиран је заједнички штаб, у који су испред Главног штаба НОПО за БиХ ушли: Светозар Вукмановић, Родољуб Чолаковић и Слободан Принцип, а испред четника: Јездимир Дангић, Перо Букановић и Сергије Михајлозић.

Иако су постојале велике разлике, Дангић је прихватио многе партизанске ставове. Цијенио је да греба да добије у времену, јер војно политичка ситуација није још била повољна за афирмацију четничког покрета. Зато му је споразум, ког се није придржавао, добро дошао да врши војну и политичку инфилтрацију у партизанским редовима, и да тако прикрије своје праве циљеве.

Већ крајем октобра долази до контаката четника са италијанским снагама; 11. новембра мајор Бошко Тодоровић преговара са италијанском командом у Вишеграду, а крајем

новембра потписује споразум са италијанским јединицама у Горажду, у коме се предвиђа четничка помоћ Италијанима око Горажда. Италијани уступају Горажде, Фочу, Чајниче, и Рудо, четницима, који врше незапамћене злочине према муслиманском становништву.

Дангић и Тодоровић, постепено су разграничили свој простор дјеловања. Дангић је остао у источној Босни, гдје је проширио сарадњу са Нијемцима, а Тодоровић је отишао у Херцеговину и тамо успоставио чврсту сарадњу са италијанским властима.

Споразум у Дрињачи је остао мртво слово на папиру. Четници су вршили пљачке, паљевине, убијали недужно становништво, интригирали против НОП. Односи са НОП билису све бременитији међусобним заштравањем. У Србији је Дража Михаиловић, крајем октобра отворено напао на партизанске одреде, а истовремено наредио Дангићу да то уради и у источној Босни. Међутим, до напада није дошло, јер борачка четничка маса није била спремна за такав сукоб.

Четничке вође су и даље били веома упорни у својој пропаганди. У таквим условима дошло је 17. новембра до Властичке конференције. Тада је дефинитивно донета одлука да се са четничким руководством не може сарађивати, и да се за даљи развој НОП треба ослонити на сопствене јединице. Дангић је формирао Привремену владу источне Босне и склопио споразум са Италијанима, о заједничкој борби против партизана. Дангић и четничко руководство су већ тада уз помоћ Недића, почели све отвореније да се повезују са Нијемцима и Италијанима. Али, за НОП то није значило прекинути са свим четничким командантима а посебно борцима, који су били спремни да се боре против окупатора и његових помагача.

Од стране четника настаје прогон муслиманског и хрватског становништва у долини ријеке Дрине. Тако су у Фочи у децембру четници поклали преко хиљаду мјештана. За непуну два мјесеца у фочанском, горажданском и чајничком крају побијено је преко пет хиљада, претежно муслиманског становништва и спаљено више стотина домова.

Послије ослобођења низ мјеста око Вареша, Олова и цијеле долине ријеке Криваје од стране јединица Романијског одреда, одреда Звијезда и Озренског одреда, у другој половини децембра, четници убацују у ово ослобођено подручје четничку Церску бригаду, која иза себе оставља пустош и стотине побијених Муслимана и Хрвата.

Тако на цијелом подручју источне Босне крајем 1941. године дјелују двије организације. Прва НОП, који са својим одредима држи сталну иницијативу борбе против окупатора и његових помагача, и друга, четнички покрет организован У веома разнолике војне формације, који је главни постречај братоубилачке борбе и све отворенији савезник окупатора, У борби против НОП. У томе му је емигрантска влада из Лондона свесрдно помагала.

4. ДОЛАЗАК ЦК КПЈ и ВРХОВНОГ ШТАБА У ИСТОЧНУ БОСНУ И ВОЈНО-ПОЛИТИЧКО САВЈЕТОВАЊЕ У ИВАНЧИНИМА

Крајем 1941. на територији источне Босне дјеловало је шест партизанских одреда, укупне јачине око 7 000 наоружаних бораца. Створена је била велика и повезана слободна територија, а окупатор је са муком држао своје гарнизоне само у већим мјестима у долинама ријека Босне, Саве, Спрече и доњем току Дрине. Сарајево се налазило практично у окружењу, јер су партизанске предстраже биле на пушкомет удаљене од њега. На слободној територији је успостављена нова народна власт и организована позадина, која је у веома оскудним условима успјешно помагала јединице на фронту.

Упоредо на територијама неких одреда налазиле су се и четничке формације, негдје измјешане са партизанским јединицама, а негдје (средње и горње подручје Дрине) самосталне, све агресивније према НОП-у. Рачуна се да је било око 4 000 четника, претежно везаних за своја села, склоних пљачки, терору и братоубилачкој борби, а пасивних у борби против окупатора. У околини Вишеграда, Горажда, Фоче, Чајнича и Калиновика они су већ постали отворени сарадници италијанске окупационе војске.

У таквој ситуацији, у источну Босну, на Романију, 25. децембра 1941. стиже друг Тито са ЦК КПЈ и Врховним штабом и 1. пролетерском бригадом.

Одмах су предузете војничке мјере против четника. Батаљони 1. пролетерске бригаде, са четама Романијског одреда и одреда Звијезда, разјурили су више четничких штабова и похватили већи број шпијуна. Четничке војводе и официри разбјежали су се, највећим дијелом у Србију. аРзоружано је неколико четничких чета.

По доласку ЦК КПЈ и Врховног Штаба тежиште устанка се преноси од 25. јануара до 10. маја 1942. на источну Босну, са центром у Фочи. У периоду од четири мјесеца дошто је до значајних војних и политичких збивања: двије окупаторове офанзиве, Савјетовање у

Иванчићима; „Фочански прописи“; формирање Друге пролетерске бригаде, формирање оперативних штабова за источну Босну, Босанску крајину и Херцеговину итд.

Покрајинско партијско савјетовање, које је одржано 7. и 8. јануара 1942. у селу Иванчићи (око 15 км сјеверозападно од Сарајева) било је врло значајно за развој НОП-а у источној Босни, посебно за формирање и организовање војних јединица. Писана документа са овог савјетовања нису сачувана, но постоје забиљежена сјећања учесника, као и оцјена коју је о овом савјетовању дао Покрајински Комитет КПЗ за Босну и Херцешвину у свом политичком извјештају приликом оснивачког конгреса КП БиХ 1948. године¹.

На савјетовању је оцијењено да су исцрпљене све могућности за сарадњу са четницима, јер су се четнички штабови и њихови официри повезали са окупатором и вршили разорну дјелатност у партизанским јединицама и позадини. Тако је у току њемачке офанзиве у Србији већина четничких одреда сарађивала са Нијемцима, а то је требало очекивати и у источној Босни.

На савјетовању је истакнуто да партијски рад заостаје иза војних дејстава. Већина комуниста се претежно бавила војним питањима, па је партијско-политички рад у јединицама и позадини био запостављен. Недовољно је рађено на примању нових чланова КПЈ и стварању нових и проширивању старих партијских организација. Чињени су пропусти у укључивању Хрвата

¹ на савјетовању су били присутни:

а) чланови ЦК КПЈ: Јосип Броз Тито, Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Моша Пијаде, Сретен Жујовић и Светозар Вукмановић;

б) од политичких и војних руководилаца БиХ:

Нсим Албахири, Хасан Бркић, Карло Батко, Павле Горанин, Хамо Гребо, Светлик Госпић, Угљеша Даниловић, Рато Дугоњић, Милутин Бурашковић, Исо Јовановић, Јусуф Јакубовић, Бориша Ковачевић, Брана Ковачевић, Драгутин Косовац, Војо Љујић, Васо Мискин, Цвијетин Мијатовић, Пашага Манџић, Олга Марасовић, Миро Попара, Јлена Перовић, Слободан Принцип, Томислав Рамљак Бетика Романо, Славиша Вајнер, Авдо Хумо, Есад Ченгић, Ферид Ченгић и секретар МК СКОЈ-а из Сарајева.

и Муслимана у НОП, а било је грешака у кадровској политици. Дозвољавало се да на командне положаје долазе људи који нису били спремни да спроводе линију Партије. Рад на организовању позадине и народне власти био је у нескладу са постигнутим војним успјесима.

Било је ријечи и о начину ратовања и тактици коју су спроводили партизански одреди. Дотадашње војно руковођење се показало неприкладно за нове услове. Претежно су држани крути фронтови, јединице су биле сувише везане за своја села и свој крај и зато недовољно покретне. Превише су инсистирало на држању слободних територија, као и на опсиједању и заузимању градова.

Дајемо у најкраћим цртама закључке донијете на овом савјетовању, како их је формулисао ПК КПЈ за БиХ у свом политичком извјештају 1948. године:

1. Мобилисати све расположиве снаге за борбу против четника, који представљају највећу опасност за НОП у источној Босни. Против четничког руководства повести политичку акцију и разобличити га као подстрекача братоубилачке борбе и сарадника окупатора.

2. Омасовити и организационо учврстити партијску организацију и појачати њену делатност и утицај у војсци и позадини. У редове Партије примати првенствено раднике и сиромашније сељаке.

3. Поклонити већу пажњу даљној изградњи војне организације. Из партизанских јединица уклонити непоуздан старјешински кадар. У војним јединицама успоставити одговарајуће партијске организације и појачати њихов политички и идејни рад.

4. Избјежавати круте фронтове и оријентисати се на партизански начин ратовања. Ићи на стварање покретних ударних војних јединица, које неће бити везане за свој крај и које ће својом покретљивошћу и чврстином моћи да рјешавају сложеније војне задатке.

5. Радити на масовнијем укључивању муслиманског и хрватског становништва у народноослободилачки покрет.

6. Даље радити на стварању органа народне власти гдје год за то постоје услови.

Закључци су били од великог значаја за даљи политички и идејни рад Партије и развој војне организације и тактике ратовања. У првом плану је била борба против четника и формирање ударних и пролетерских јединица у свим партизанским одредима. Тако су на територији Романије и одреда Звијезда одмах разоружане многе четничке чете које су напустиле положаје и одбиле да иду у борбу против Нијемаца. Њемачка офанзива у јануару 1942. је привремено одложила извршење донијетих закључака. Но, већ крајем јануара и фебруара у многим партизанским одредима су формиране омладинске и ударне чете.

Пошто су пропали сви раније чињени покушаји да се успостави било каква сарадња са четничким руководством ради остваривања јединства у борби против окупатора и усташа, ЦК КПЈ и Врховни штаб су донјели одлуку (око 10. јануара 1942.)о формирању добровољачке војске, првенствено на територији Босне и Херцеговине, а по потреби и у другим крајевима у којима су живјели Срби. У ове јединице су се укључивали борци који су били спремни да се боре заједно са партизанским јединицама против окупатора и његових слугу, али нису били спремни да уђу у састав партизанских јединица. Тада је Врховни штаб промијенио свој назив у Врховни штаб Народноослободилачке, партизанске и добровољачке војске Југославије.¹

До формирања добровољачких јединица дошло је једино у источној Босни. Формирани су: Јахорински,

¹ На сједници Политбироа ЦК КПЈ, 27. јуна 1941. у Београду формиран је Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије.

На савјетовању у Столицама, 26. септембра 1941. одлучено је да се Главни штаб зове: Врховни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије.

Од јануара 1942. Врховни штаб се зове: Врховни штаб Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије. Од новембра 1942.: Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (ВШ НОВ и ПОЈ). Од 1. марта 1945. Врховни штаб је реорганизован у Генералштаб Југословенске армије.

Фочански и Дрински народноослободилачки добровољачки одред, затим Рогатички, Крајишки, Власенички и Сребренички. Поједини батаљони добровољачке војске укључивани су у партизанске одреде, па су Бирчански и Романијски одреди имали у свом саставу по четири, а одред Звијезда један добровољачки батаљон.

У прољеће 1942. године распала се већина ових добровољачких јединица, само су мање формације (Власеница, Хан Пијесак, Сребреница) животариле до љета 1942. године.

5. ЗПМСКА И ПРОЉЕТИА ОФАНЗИВА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ (јануар—фебруар и април—мај 1942.)

По доласку Врховног штаба у источну Босну тежиште устанка се пренијело на ову територију, која је скоро цијела била ослобођена, изузев Сарајева, долине ријеке Босне, тузланског базена, Зворника и градова на ријеци Сави (Брчко, Бијељина итд.). Усташке и домобранске јединице, помагане од 718. њемачке пјешадијске дивизије, која је као окупациона јединица стационирана у Босни, биле су практично немоћне да се одупру сталним нападима партизанских јединица. Оваква ситуација је принудила њемачку команду за Југоисток, у јануару 1942. да последије завршетка офанзиве против партизанских одреда у Србији организује нову офанзиву на партизанске снаге у источној Босни.

У офанзиви су учествовале слиједеће јединице: њемачка 342. и 718. пјешадијска дивизија, и 1. батаљон 714. пјешадијске дивизије, те дијелови 3., 7., 8., 13. и 15. пјешадијске домобранске пуковније, 6 хаубичких батерија и двије извиђачке ескадриле. Од италијанских снага учествовао је само један батаљон, пошто су ове биле везане у борбама против партизана у Црној Гори, Херцеговини и Санџаку.

Према плану њемачке команде за Југоисток требало је концентричним нападима из Зворника, Сарајева и Тузле продријети у центар слободне територије, у простор Бирча и Гласинца, и уништити партизанске снаге у планинском подручју Романије и Јавор пла-

нине. Они су рачунали да ће им сурови зимски услови, висок снијег, ниске температуре и тешкоће партизана са исхраном, и одјећом ићи у прилог. Ради спријечавања евентуалног продора партизанских јединица према долини ријеке Босне и даље у средњу Босну на линији: Завидовићи—Вареш—Подлугови, постављена је „запречна група Вареш“, јачине четири домобранска и један усташки батаљон.

Међутим, Врховни штаб је благовремено открио непријатељеве намјере, па је издао упутство да се не примају фронталне борбе, већ да се врше препади на бокове, позадину и мање дијелове непријатеља.

Прва етапа офанзиве је почела 14. а завршила се 23. јануара. За то вријеме су Нијемци овладали комуникацијама Зворник—Власеница—Сарајево и Сарајево—Вишеград. Успјели су да изненаде 5. батаљон 1. пролетерске бригаде и двије чете романијских партизана, код жељезничке станице Пјеновац (21. јануара), и да им нанесу тешке губитке (59 погинулих). Међу погинулима су били: Славиша Вајнер Чича, (командант Романијског партизанског одреда), Милан Илић Чича и Драганче Павловић Шиља (командант и политички комесар 5. батаљона 1. пролетерске бригаде).

Врховни штаб се, са дијеловима 1. пролетерске бригаде, пребацио са Романије (Чевљановићи) преко ријеке Праче у Фочу, коју је ослободио батаљон Дурмиторског партизанског одреда. Главнина 1. пролетерске бригаде се са простора Ракова Нога (на Романији) пребацила поред Сарајева, преко Игмана, такође у рејон Фоче (Игмански марш).

Батаљони 1. пролетерске су имали жесток сукоб са Нијемцима на Романији (код Бијелих вода), а Романијски одред на Црвеним стијенама, Мајдану, код Боговића и на Ковању. Бирчански партизански одред је имао доста успјеха. Заробио је комплетну домобранску чету код села Петровићи. Остале партизанске јединице нису улазиле у веће окршаје, углавном су нападале мање изоловане непријатељеве дијелове.

Четничке јединице нису пружале никакав отпор Нијемцима, већ су се склањале, а у неким случајевима отворено сарађивале са њима.

Послије Фоче ослобођеи су Горажде и Чајниче. Створена је нова слободна територија, која је повезана са слободним територијама Санцака, Црне Горе и Херцеговине.

— Друга етапа офанзиве, напад на Озренски партизански одред почела је 29. јануара а завршена 4. фебруара. Непријатељ је нападао са девет њемачких и око једанаест усташких и домобранских батаљона. Одред је маневром избјегао директне борбе, и по проласку њемачких јединица извршио је удар по усташко-домобранским јединицама а већ 9. фебруара дијелом је повратио одредску територију.

У офанзиви је окупатор успио да постигне ограничене војне успјехе. Успио је да ослаби Романијски НОПО, док су се остали одреди војнички одржали. Поново је овладао основним комуникацијама и успоставио усташко-домобранске гарнизоне дуж комуникација. За НОП је било најтеже што је пољуљана војничка и борбена способност и знатно смањена активност неких одреда. Тако је Романијски НОПО, послије погибије свог команданта, и неколико жестоких борби, почео да се осипа. Остао је потпуно сачуван само Мокрањски батаљон. Од остатака других батаљона формирана је Романијска чета, а остала је компактна Гучевска чета и неколико самосталних група око Рогатице, Пала, Боговића и на Гласинцу. Остало људство се осуло или пасивизирало. Тако је најјачи одред у источној Босни захватила криза, а бројно стање бораца озбиљно је умањено.

У политичком погледу офанзива је оставила дубље трагове и веће негативне посљедице за НОП. Нијемци су заједно са усташама и домобранима опустошили, попалили и опљачкали ионако економски исцрпљена села; многе становнике су побили или отјерали у логоре. Све се то одразило на моралну снагу бораца и становништва, које је почело да губи вјеру у побједу НОП-а. Томе су помогли и четнички штабови, који су већ отворено сарађивали са окупатором. Они су преко својих истомишљеника нарушавали јединство у партизанским одредима.

Ради војног и политичког сређивања одреда, који су послје офанзиве били под утјецајем све снажније четничке пропаганде, мобилизације нових бораца и организовања добровољачких одреда и батаљона Врховни штаб је почетком фебруара 1942. формирао Оперативни штаб за источну Босну. За команданта је одређен Слободан Принцип Сељо, а за чланове: Цвијетин Мијатовић, Перо Косорић, Стево Елета и Обрад Цицмил.

Да би помогао партизанским јединицама у Источној Босни Врховни штаб почетком марта упућује из простора Фоче у рогатички, сребренички и власенички крај групу батаљона 1. и 2. пролетерске бригаде. Они су разбили више четничких штабова и поново ослободили Власеницу, Дрињачу, Братунац и Сребреницу. Четнички команданти — официри, бјеже у Србију, а четници — домаћи сељаци, улазе у новоформиране добровољачке одреде и батаљоне, који се дијелом укључују у постојеће партизанске одреде. Романијски НОПО је, послје краће кризе, поново реорганизован. Почетком априла нарастао је на седам батаљона, од тога су четири добровољачка. У свим одредима су формиране ударне и омладинске чете. Формирана су прва два ударна батаљона (у Средњем и Дрињачи). Војно-политичке позиције окупатора биле су поновно угрожене.

Окупатор, са квинслизима, није имао довољно снага да истовремено нарастање народноослободилачког покрета сузбија у свим крајевима Југославије. На сасланку у Опатији, 2. и 3. марта, њемачки и италијански команданти доносе план нове прољетње офанзиве, која је по етапама трајала од 15. априла све до јесени 1942. године.

Прва етапа ове офанзиве обухватила је источну Босну, Санцак, Црну Гору и Херцеговину, а остале етапе Босанску крајину, Хрватску и Словенију.

За извођење операције у источној Босни формирана је борбена група „Бадер“, састава 718. њемачка дивизија, 1. батаљон 717. њемачке пјешадијске дивизије, три италијанске дивизије и 8—10 усташких и домобранских батаљона.

Но, дуго припремана офанзива се није одвијала по плану. Усташка црна легија (три батаљона), без одобрења генерала Бадера, почиње раније своја дејства и већ 1. априла заузима Власеницу, а затим Сребреницу и Братунац, и тако избија на ријеку Дрину од Вишеграда до Зворника. Овим наступањем она спријечава улазак италијанских јединица преко демаркационе линије. Нијемци такођер врше напад из Сарајева и улазе 27. априла у Рогатицу, а 4. маја у Горажде, не чекајући италијанске јединице. Италијанске јединице су споро савладавале отпор санџачких и херцеговачких партизана и 23. априла улазе у Чајниче, а 12. маја у Калиновик. Десетог маја непријатељ је овладао Фочом. Врховни штаб се са 1. и 2. пролетерском бригадом кренуо на нову просторију на тремећи Црне Горе, Босне и Херцеговине.

Офанзиву је пратила нечувена суровост, масовно убијање становника, стријељање заробљеника, паљење партизанских кућа и појачана пропаганда четника и окупатора да се „њемачке и италијанске јединице боре само против партизана, против комуниста и болшевизма, у циљу смиривања и успостављања реда и мира на Југословенском простору."

Окупатор је овом офанзивом уз помоћ четника привремено постигао своје циљеве: партизански одреди су четничком пропагандом пољуљани — људство се осипало, пасивизирало и дијелом прешло у четнике. Сва мјеста дуж комуникација запосјеле су усташко-домобранске јединице. Поред ових, четничко руководство је успјело да формира своје одреде, који су уз локалне легијске и милицијске јединице прекриле практично читаву територију источне Босне. Привидан и кратко-трајан мир је успостављен. Њемачке јединице су након тога могле бити употријебљене за борбу против партизана у западној Босни и Хрватској. Народноослободилачки покрет у западној Србији, Санџаку, Црној Гори и Херцеговини се такође налазио у дефанзиви.

На погроне које су усташе вршиле над српским живљем, нарочито у току прољетње офанзиве, четници су, подстицани од окупатора, одговарали одмаздама, убијањем хрватског, а нарочито муслиманског станов-

ништва. Појачано је крваво коло братоубилачког рата, које је пријетило да пређе у још шире националистичке обрачунае. Српски живаљ је у многим мјестима, огорчен на покоље усташа, насиједао четничкој пропаганди.

Како су непријатељеве офанзиве дале, ипак, само ограничене резултате у погледу потпуног уништења партизанских јединица, Нијемци и Италијани су ради даље борбе против НОП-а нашли начин да повежу усташе и четнике. Прокламовали су политику пацификације. Успјели су да утичу на Павелића, да усташе измијене свој став према Србима. Српском становништву на територијама које су контролисали четници био је признат третман правних грађана, уколико признају власт тзв. НДХ и окупатора, предају оружје или се пријаве властима и врате својим кућама. Ако приступе четничким формацијама и учествују у борби против НОП-а, обећано је да ће уживати заштиту њемачких, италијанских и усташких власти. Таква политика се почела спроводити у току зимске офанзиве у јануару, да би се афирмисала у априлу и мају, у току прољетне офанзиве.

Велики број бораца је напустио одреде, неки су предали оружје, а многи су се вратили својим кућама, вјерујући да ће тако сачувати свој дом, породицу и голи живот. Паралелно, четнички настројени команданти и командири, или убачени агенти, организовали су пучеве у скоро свим партизанским одредима. Почео је период споразума између четничких штабова и власти тзв. НДХ. Њих су склапале усташке власти са четничким штабовима који су изричито признавали „врховништво независне државе Хрватске“, као и њемачку и италијанску окупациону власт. У четничким формацијама су формиране јединице за борбу против партизана, које су контролисале велику територију источне Босне, углавном ону која је била насељена српским становништвом.

Споразуми су склопљени са слиједећим четничким командантима: Цвијетином Тодићем на Озрену, Голубом Митровићем у зеничком крају, Савом Божићем на Требави, Радивојем Керовићем на Мајевици, Душаном

Ковачевићем у Сиречи, Радивојем Косорићем и Савом Дерикоњом из Романији, затим у горњем Подрињу и калиновичком крају.

Склапање споразума вршено је уз сагласност Драже Михаиловића, који је настојао да ову сарадњу са окупатором и усташама прикрије. Због тога су споразуме склапали локални четнички команданти, већином домаћи људи: бивши трговци, жандарми, сеоски богаташи и попови, који су раније припадали четничком покрету, па су се првих дана устанка довели командантских положаја. У свим четничким штабовима Дража је имао своје офицере, који су негдје преузимали командантске положаје, а негдје су били савјетници, или на сличним положајима. На тај начин је Врховна четничка команда имала утјецај на све четничке формације, организационо их је повезала и обезбиједила спровођење своје политике.

Требало је да емигрантска влада таквом политиком преко Драже Михаиловића, организационо среди, ојача и очува четничке формације, да би оне у погодном тренутку — „када дође вријеме“ (у моменту искрцавања савезника на Балкан или пред капитулацију Њемачке) — биле снага помоћу које би стари властодршци поново узели власт у земљи.

Главна опасност за овакву политику био је народноослободилачки покрет, па је четничком руководству била примарна борба против њега и његових оружаных формација.

Оваквој политици окупатора, усташа и четника супротставио се народ у крајевима гдје је КПЈ имала утјецај још прије рата, или га је у току 1941. године учврстила и проширила. Тако је народ на Гласинцу, у Бирчу, у Семберији и неким крајевима Мајевце (Јабланица) и Посавине, затим пролетеријат у тузланском базену, Сарајеву и другим индустријским центрима, упркос жестоком терору, давао отпор и остао вјеран НОП-у. У овим крајевима се у другој половини 1942. године ослободилачка борба почела поново распламсавати и преносити на читаву источну Босну. И у осталим крајевима је у претходном периоду, у којем су партизански одреди створили слободне територије и на њима

организовали нову народну власт, дубоко усађена код многих становника свијест о новом и правичнијем сјутра, али су терор и разне пријетње, до физичке ликвидације, многе породице и појединце пасивизирале.

Народ је био застрашен, дијелом дезоријентисан и поколебан, јер нико није био сигуран да ће сачувати властити живот, а начин да се изађе из те ситуације био је нејасан. Зато је пред Партијом и снагама НОП-а стајао велики и одговоран задатак: стално политички раскринкавати окупатора и његове помагаче, упоредо стварати војничке јединице и у тешкој борби у крви ковати нарушено братство и јединство свих народа источне Босне.

Од око 7 000 бораца, колико их је крајем 1941. године било у свим партизанским источnobосанским одредима, у мају 1942. године остало је активних око 1 200. Од њих је око 700 ушло у састав Групе ударних батаљона, а нешто касније у 6. источnobосанску пролетерску бригаду.

Одмичући завршавамо опис развитка устанка у источној Босни од првих дана до прољећа 1942. године, када је постала привремена стагнација и отпочела „тешка година“, како ју је назвао Родољуб Чолаковић у својој „Записима“.

/ 6. О ЧИЧИ РОМАНИЈСКОМ

/ На Пјеиовцу се 21. јануара 1942. угасио живот команданта манијског партизанског одреда Славише Вајнера Чиче.

/ Мјесни комитет КПЈ у Сарајеву је добио налог да одреди јуноу искуснијих комуниста који ће на бунтовној Романији организовати устанак. Избор је пао на Славишу Вајнера, (ађевинског инжењера, резервног капетана, који је радио /Хигијенском заводу у Сарајеву. Вајнер се опростио са породицом, женом и синовима и као дисциплинован комуниста лошао на задатак. На Романију је изашао 21. јула 1941. са АСлободаном Принципом, Хасаном Бркићем, Павлом Горанићем и Оскаром Даномом.

Истог дана, на партијском састанку, Славиша Вајнер је одређен за команданта Романијске чете. Ради конспирације, а пошто је био најстарији, имао је 38 година, сам је предложио да носи надимак Чича, како би поштедио породицу у Сарајеву од усташких репресалија. Од тада су га његови најближи сарадници звали друг Чича, а постепено борци и сви други само Чича. Тако се и потписивао, у заповијестима, наредбама итд.

Ковачевићем у Спречи, Радивојем Косорићем и Савом Дерикоњом на Романији, затим у горњем Подрињу и калиновичком крају.

Склапање споразума вршено је уз сагласност Драже Михаиловића, који је настојао да ову сарадњу са окупатором и усташама прикрије. Због тога су споразуме склапали локални четнички команданти, већином домаћи људи: бивши трговци, жандарми, сеоски богаташи и попови, који су раније припадали четничком покрету, па су се првих дана устанка домогли командантских положаја. У свим четничким штабовима Дража је имао своје офицере, који су негдје преузимали командантске положаје, а негдје су били савјетници, или на сличним положајима. На тај начин је Врховна четничка команда имала утјецај на све четничке формације, организационо их је повезала и обједињила спровођење своје политике.

Требало је да емигрантска влада таквом политиком преко Драже Михаиловића, организационо среди, ојача и очува четничке формације, да би оне у погодном тренутку — „када дође вријеме“ (у моменту искрцавања савезника на Балкан или пред капитулацију Њемачке) — биле снага помоћу које би стари властодршци поново узели власт у земљи.

Главна опасност за овакву политику био је народноослободилачки покрет, па је четничком руководству била примарна борба против њега и његових оружаных формација.

Оваквој политици окупатора, усташа и четника супротставио се народ у крајевима гдје је КПЈ имала утјецај још прије рата, или га је у току 1941. године учврстила и проширила. Тако је народ на Гласинцу, у Бирчу, у Семберији и неким крајевима Мајевице (Јабланица) и Посавине, затим пролетеријат у тузланском базену, Сарајеву и другим индустријским центрима, упркос жестоком терору, давао отпор и остао вјеран НОП-у. У овим крајевима се у другој половини 1942. године ослободилачка борба почела поново распламсавати и преносити на читаву источну Босну. И у осталим крајевима је у претходном периоду, у којем су партизански одреди створили слободне територије и на њима

организовали иову народну власт, дубоко усађена код многих становника свијест о новом и правичнијем сјутра, али су терор и разне пријетње, до физичке ликвидације, многе породице и појединце пасивизирале.

Народ је био застрашен, дијелом дезоријентисан и поколебан, јер нико није био сигуран да ће сачувати властити живот, а начин да се изађе из те ситуације био је нејасан. Зато је пред Партијом и снагама НОП-а стајао велики и одговоран задатак: стално политички раскринкавати окупатора и његове помагаче, упоредо стварати војничке јединице и у тешкој борби у крви ковати нарушено братство и јединство свих народа источне Босне.

Од око 7 000 бораца, колико их је крајем 1941. године било у свим партизанским источnobосанским одредима, у мају 1942. године остало је активних око 1 200. Од њих је око 700 ушло у састав Групе ударних батаљона, а нешто касније у 6. источnobосанску пролетерску бригаду.

Овим завршавамо опис развитка устанка у источној Босни од првих дана до прољећа 1942. године, када је настала привремена стагнација и отпочела „тешка година“, како ју је назвао Родољуб Чолаковић у својим „Записима“.

6. О ЧИЧИ РОМАНИЈСКОМ

На Пјеновцу се 21. јануара 1942. угасио живот команданта Романијског партизанског одреда Славише Вајнера Чиче.

Мјесни комитет КПЈ у Сарајеву је добио налог да одреди групу искуснијих комуниста који ће на бунтовној Романији организовати устанак. Избор је пао на Славишу Вајнера, грађевинског инжењера, резервног капетана, који је радио у Хигијенском заводу у Сарајеву. Вајнер се опростио са породицом, женом и синовима и као дисциплинован комуниста пошао на задатак. На Романију је изашао 21. јула 1941. са Слободаном Принципом, Хасаном Бркићем, Павлом Горанином и Оскаром Даноном.

Истог дана, на партијском састанку, Славиша Вајнер је одређен за команданта Романијске чете. Ради конспирације, а пошто је био најстарији, имао је 38 година, сам је предложио да носи надимак Чича, како би поштедио породицу у Сарајеву од усташких репресалија. Од тада су га његови најближи сарадници звали друг Чича, а постепено борци и сви други само Чича. Тако се и потписивао, у заповијестима, наредбама итд.

Славиша Вајнер раније није много познавао Романију, њене људе, обичаје и прилике. Истина, бавио се планинарењем, и због тога је раније долазио на Романију но, све је то било недовољно, па је као командант, обилазио куће, разговарао са старцима и женама, пажљиво слушао ријечи и тако се веома брзо зближио са романијским људима. Он је знао своје мисли да излаже тако да су га обични људи лако разумјели.

Подједнако се бринуо за све своје борце и имао је разумијевања за њихове тешкоће. Имао је пуно стрпљења и довољно ширине да са сваким успостави веома брзо блиске људске односе. Посебну бригу водио је о рањеницима, њиховој њези, смјештају итд. На његово тражење из Сарајева је, већ у августу, изашло неколико санитетских радника и другарица који су успјешно организовали прве партизанске болнице.

Чича је био веома сугестивна личност. Брзо је освајао и плијенио романијске горштаке, који су у њему видјели отјелотовљење вође из ранијих народних устанака и буна. Говорио је полако и разложно, свака ријеч му је била одмјерена и разумљива, а у командовању је био јасан и прецизан. По статусу висок, прав, достојанствен. Густа брада и бркови покривали су му дугуљасто лице. Био је као исклесан од мермера или као да је сишао са средњовековних фресака.

Од првих акција Чича је показивао изузетну храброст. У нападу на Нијемце код школе на Равној Романији ишао је у средини стрељачког строја, док су га сви борци гледали. Око њега су фијукали меци, али није узимао заклон. Био је одличан стријелац. Са Првених стијена гађао је камион усташа у покрету. На даљини од око 1000 метара погодио је шофера. Партизани су видјели тај његов подвиг и глас о његовој храбрости се веома брзо пренио по устаничким селима Романије.

Чича је био скроман и правичан. Дијелио је добро и зло са борцима — хранио се са њима и спавао под јелом или пластом сијена са друговима. Ничим се није хтио одвајати као руководилац.

Као командант био је оштар, правичан. Тражио је ред и дисциплину, и био је неумољив према свима који су пљачкали или кокошарили у позадини. Тако се код Новоселаца, у септембру 1941. када је заробио сатнију домобрана, стријељао на очиглед свих борца који је опљачкао заробљенике и није хтио да изврши наређење да опљачкане ствари врати. Послије тог случаја одржан је партијски састанак и Чича је био критикован и партијски кажњен. Међутим, већина устаника је одобравала његов поступак

Чича је посједовао квалитете који су му помогли да постане веома способан партизански командант. Првих устаничких мјесеци требало је много снаге, знања, воље и способности да се нарасли број устаника организује и од њих створе јединице које ће надвисити професионалну рутину њемачких и усташко домобранских формација. Он је прихватио и зна-

лачки примењивао основну аксиому у првим оружаним борбама: „наша тактика је десет према један, а наша стратегија један према десет“, која је била суштина тактике и стратегије наше револуције.

Приликом организовања напада на Сјетлину, Чича је одржао састанак са педесетак бораца. Требало је да заузму усташко упориште и да се истовремено осигурају од напада непријатеља из правца Сарајева. Чича је одредио за осигурање од Сарајева Цвјетка Фуртулу са 4 бораца. Цвјетко је за тражио да му повећа број бораца. „Како ћу са петорицом да зауставим непријатеља?“ упитао је: Сви присутни су са уважавањем прихватили ову примједбу и настао је жамор. Но, Чича је нашао ријешење: „Ти Цвјетко вриједиш за десет колико си тражио, значи сад вас има петнаест, је ли ти то довољно?“ Цвјетко је почашћен таквим повјерењем, са гордошћу прихватио рјешење — задатак је извршио.

Чича је веома брзо постао ауторитативан командант. Гдје год би се појавио у жаришту борбе веома брзо је војнички реаговао, а борци су чим би чули да је дошао Чича, добијали нову снагу и самопоуздање, па су чинили чуда од јунаштва. Тако се могу дијелом тумачити успјеси које су устаници остваривали првих мјесеци, заробљавајући читаве чете домобрана и разбијајући чврсте војне формације усташа и Нијемаца.

И четници — обични борци били су понешени Чичином личношћу. Примали су га као свог команданта и извршавали његова наређења. Четнички официри нису смјели да га јавно нападају, али су се припремали да га згодном приликом смакну. Мајор Дангић је одмах после првог сусрета са њим открио Нијемцима његов идентитет. У њемачким документима је записао да се под именом Чича крије Славиша Вајнерг, инжењер из Сарајева, поријеклом Јевреј. (Чича је, међутим по националности био Хрват).

Тако је Романија, планина легендарног Старине Новака и друшх јунака из тешке прошлости наших народа, нашипи у Чичи отјелотовљење својих слободарских тежњи.

За шест мјесеци боравка на Романији, (од 21. јула 1941. до 21. јануара 1942.) Чича је постао легенда Романије и читаве источне Босне.

О Чичи и његовом славном одреду испјеване су и пјесме, од којих је најпознатија:

„Романијо високога виса
гдје но Чича војнике пописа ...“

Послије његове погибије, Романија је била у црно завјена. Дјевојке су распеле плетенице, покриле главе црним марамама, а на домовима су извјешане црне заставе.

Са кољена на кољено преноси се и чува легенда о Чичи Романијском, и са њом о свим јунацима и борцима Романијског одреда. И данас, када доћете у дом старих ратника — Романијаца, прије него се почне говорити о Чичи, домаћин скида шубару, диже се и поклоном одаје почаст увијек живој легенди Чичи Романијском.